

ГРАДЕНЕ НА МОСТОВЕ

Подкрепа за благосъстоянието,
обучението, развитието и
интеграцията на малките деца бежанци и
мигранти в Гърция

ПРЕОДОЛЯВАНЕ
НА РАЗЛИЧИЯТА

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

Градене на мостове – Преодоляване на различията

Подкрепа за благосъстоянието, обучението, развитието и интеграцията на малки деца бежанци и мигранти в Гърция

*Ръководство за учители от детски градини,
работещи в бежански лагери*

refugees
trauma
initiative

Съставители: Зорица Трикич | старши програмен мениджър | ISSA | Нидерландия
Нектариос Стелакис | доцент | Университет в Патра | Гърция

Дизайн и оформление: Бранко Джуканович

Дизайн и оформление („езиков“ вариант): Джудит Ковач | Createch

Редактор (английски): Ружица Розандич

Преводач (български): Марио Иванов

Редактор (български): Даниела Стоянова

© ISSA – Международна асоциация „Стъпка по стъпка“ | Университет в Патра | Инициатива „Травмата при бежанците“ | 2020 г.

Всички права запазени.

Публикувано от ISSA – Международна асоциация „Стъпка по стъпка“ | Лайден, Холандия

БЛАГОДАРНОСТИ

Настоящото ръководство е резултат от съвместните усилия на Международната асоциация „Стъпка по стъпка“ (ISSA), Университета в Патра, Факултет по образователни науки и ранно детско образование, и Инициативата „Травмата при бежанците“ (RTI). Специални благодарности на проф. д-р Нектариос Стелакис, Университет в Патра, Зарлашт Халаймзай, Рожена Татур, RTI, и Зорица Трикич, ISSA.

Благодарим и на д-р Мария Василиаду, доцент по артистично образование в Университета „Фредерик“ в Кипър, и на д-р Севасти Пайда, координатор за образованието на децата бежанци на остров Хиос.

Благодарни сме за подкрепата на Министерството на образованието и религиозните въпроси на Гърция, по-специално на г-жа Гели Арони и г-жа Ифигенейа Кокали, д-р Параскеви Труки, координатор на изследователския екип, и д-р Герасимос Кузелис, ръководител на Института за образователна политика.

Съществен принос за този наръчник имат също така работата на студентите от Факултета по образователни науки и ранно детско образование в Университета в Патра, които участваха в летните програми и работиха в детски градини в бежански лагери на Егейските острови, както и отдадеността на всички програмни служители от RTI.

И не на последно място, благодарим на Програма „Ранно детство“ към Фондация „Отворено общество“ за щедрата подкрепа.

Тази публикация е разработена с финансовата подкрепа на Програма „Ранно детство“ към Фондация „Отворено общество“ в рамките на проекта „Деца в сянка: Градене на мостове – преодоляване на различията. Подкрепа за благосъстоянието, обучението, развитието и интеграцията на малки деца бежанци и мигранти в Гърция“.

Подкрепата на Програма „Ранно детство“ към Фондация „Отворено общество“ за издаването на тази публикация не представлява одобрение на съдържанието, което отразява единствено възгледите на авторите.

Съдържание

Въведение	5
I. Създаване на безопасна, стимулираща, добре структурирана и благоприятна за децата среда в бежанските лагери/приемателните центрове	8
1. Структура и организация на програмата/дейностите	8
Достъп до детска градина	8
Запознаване с децата, преди да започнат да посещават детската градина	8
Физическата среда	9
Съвети за създаване на гостоприемна и приобщаваща среда в детската градина	10
Набиране на персонал	11
Етичен кодекс	12
Водене на документация	12
Продължителност на програмата и дневен график	13
2. Осигуряване на психо-социална подкрепа на деца и семейства бежанци	15
Изграждане на взаимоотношения	16
Подкрепа за цялостното развитие на детето – всички аспекти от детското развитие	18
Справяне с отрицателното влияние на страданията в детството	19
Дейности и игри за релаксация, намаляване на стреса и агресията при децата и за изграждане на общности и екипи	21
Укрепване на устойчивостта на децата	24
Дейности за създаване на самочувствие и зачитане на многообразието	25
Съвети за справяне с конфликти и инциденти с проява на дискриминация	30
Намаляване на стреса върху семейството и в семейството	32
3. Подкрепа за деца, които не говорят гръцки език	33
Дейности, които подпомагат усвояването на езика	39
II. Подготовка и подкрепа на учителите в детските градини	57
Оценка на нуждите	58
Обучение	59
Непрекъснато професионално развитие и подкрепа	61
Заклучителни бележки	62
Справочна литература	63

Въведение

Това ръководство е разработено от Международната асоциация „Стъпка по стъпка“ (ISSA), Университета в Патра, Факултет по образователни науки и ранно детско образование, и Инициативата „Травмата при бежанците“ (RTI), които в партньорство с Министерството на образованието и религиозните въпроси на Гърция осъществиха проекта: *Деца в сянка: Градене на мостове – преодоляване на различията. Подкрепа за благосъстоянието, ученето, развитието и интеграцията на малки деца бежанци и мигранти в Гърция.*

Основната цел на ръководството е да подпомогне и информира работата на учителите в детските градини в бежанските лагери на островите в Егейско море, но може да бъде полезно и в други детски градини. Ръководството може да се използва самостоятелно от учителите, както и от техните ментори и ръководители и други доставчици на обучение на работното място.

Материалите в ръководството включват множество подходи, извлечени поуки и примери от различни мерки за реакция в бежанска ситуация като: участието на ISSA в ответните действия на бежанската вълна в Германия в партньорство с Регионалния офис на УНИЦЕФ за Европа и Централна Азия (ECARO) и Службата за единен отговор на УНИЦЕФ в Германия по проекта „Летящ старт“; програмата „Байтна“ („Baytna“) на RTI и проектите, реализирани в Солун; и програмата, проведена от студентите от Факултета по образователни науки и ранно детско образование на Университета в Патра в източно-егейските центрове за прием и идентификация през летните месеци на 2018 и 2019 г.

Дейностите и подходите, предложени в ръководството, могат да се изпълняват по описания начин, но следва да служат и като вдъхновение за учителите в детските градини и за тези, които подкрепят тяхната работа, както и като възможност за преосмисляне на съществуващите практики и въвеждане на подобрения.

По данни на Агенцията на ООН за бежанците¹ приблизително 860 000 бежанци и мигранти без документи за пътуване са влезли в Гърция по море след 2015 г. и броят им нараства, като гръцките острови се превръщат в основна врата към Европейския съюз.

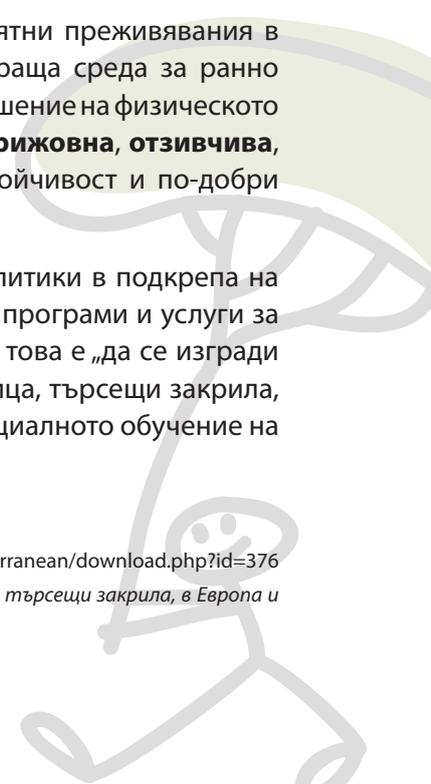
Повече от половината от бежанците на островите са деца и жени, като повечето от тях са били изложени на различни неблагоприятни преживявания, стрес, страх и страдание не само по време на бягството, но и при пристигането си в европейските страни, което има много тежки последици за развитието на децата, тяхното физическо и психично здраве.

Има все повече доказателства, че съчетанието от лошо здраве, неблагоприятни преживявания в детството, токсичен стрес, депресия при родителите и липсата на стимулираща среда за ранно обучение са основните фактори за по-лоши резултати през целия живот по отношение на физическото и психичното здраве на децата и техните постижения, докато **безопасната, грижовна, отзивчива, стимулираща и предвидима** среда може да допринесе значително за устойчивост и по-добри резултати при всяко дете.

В многобройни доклади се посочва, че една от обещаващите практики и политики в подкрепа на малките деца бежанци и техните семейства е предоставянето на подкрепа за програми и услуги за образованието на децата в ранна възраст. Най-добрият начин да се постигне това е „да се изгради капацитетът им да посрещат нуждите на децата от семейства на бежанци и лица, търсещи закрила, чрез осигуряване на повече възможности за услуги, езиковата подкрепа и специалното обучение на работната сила“.²

¹ Агенция на ООН за бежанците. Снимка на данните за Гърция от 6 януари 2016 г. <http://data.unhcr.org/mediterranean/download.php?id=376>

² Park, Maki, Caitlin Katsiaficas и Margie Mc Hugh, 2018. *Отговор на нуждите на децата на бежанци и лица, търсещи закрила, в Европа и Северна Америка*, Вашингтон, окръг Колумбия: Институт за миграционна политика, стр. 3, изтеглено от:

Правителството на Гърция, съответните министерства и общини в сътрудничество с международни агенции, национални агенции, фондации и неправителствени организации полагат значителни усилия за подобряване на положението на малките деца бежанци, мигранти и техните семейства. Въпреки това ситуацията продължава да е много трудна и предизвикателна, отчасти защото притокът на мигранти съвпада с обстоятелствата на икономическа рецесия в Гърция, при които социалният и образователният сектор са засегнати от мерките за икономии.

Съгласно гръцкия закон (а също и законите в много други държави) децата в предучилищна възраст (3–6 години) в лагери/приемателни центрове/центрове за идентификация трябва да могат да се развиват от ранна възраст в обогатяваща, стимулираща, безопасна и структурирана среда, където да учат и играят, да преодолеят евентуални травми, да продължат пътя си на развитие (който в много случаи е прекъснат от продължителен период на разселване, неблагоприятни преживявания и несигурност), да общуват с връстниците си и да започнат да усвояват гръцки език.

В детската градина деца, които продължават да са изложени на силен токсичен стрес, трябва винаги да намират утеха и подкрепа от страна на грижовен персонал, както и да се включват в интересни и вълнуващи художествени, творчески и учебни дейности в групи с връстници. Докато изучават новия език (в случая гръцки език), първият им език трябва да се зачита и съхранява, а тяхната идентичност – да се насърчава.

Дейностите, предприети в рамките на проекта „Изграждане на мостове – преодоляване на различията“, имаха за цел да подкрепят усилията на Министерството на образованието в две основни насоки:

Създаване на безопасна, стимулираща, добре структурирана и благоприятна среда в бежанските лагери/приемателните центрове	Подготовка и подкрепа за учителите в детските градини
<ul style="list-style-type: none"> • Структура и организация на програмата/дейностите • Физическа среда и посрещане на децата и семействата • Осигуряване на психо-социална подкрепа на децата • Дейности за преодоляване на езиковата бариера 	<ul style="list-style-type: none"> • Овластяване на учителите, работещи в предизвикателна среда • Посрещане на семействата и работа с тях • Осигуряване на подкрепа на учителите за справяне с прегарянето, за да се избегне текучеството

Съществено внимание бе насочено и към това учителите да могат да оказват подкрепа на родителите, тъй като при дадени обстоятелства е възможно родителите да не са способни да обгръщат децата си с обич и да бъдат отзивчиви и грижовни. Поради нивото на стрес родителите и лицата, полагащи грижи, обикновено не са в състояние да компенсират заплахите от средата и да изградят устойчивост и социално-емоционално благополучие на децата.

Препоръката на „Научната комисия“ към гръцкото Министерство на образованието и религиозните въпроси доведе до откриването на „детски градини в местата за прием“, включително бежански лагери/приемателни центрове. В тези детски градини предучилищното образование се осъществява от гръцки учители по гръцката учебна програма. За съжаление, поради трудните и променящи се условия в лагерите, детските градини работят само когато условията позволяват това.

Бихме искали да подчертаем, че сме твърдо убедени, че семействата и децата трябва да бъдат изведени от лагерите/центровете за прием и идентификация и да бъдат приобщени в общността. В действителност обаче толкова много малки деца все още живеят при лоши условия в пренаселени, опасни и депресиращи лагери, без възможност да играят и учат със своите връстници. Наше задължение е да реагираме. Силно препоръчваме детските градини в лагерите да бъдат **ПРЕХОДНО решение** и възможност за децата да се чувстват в безопасност, оценени и стимулирани, докато чакат да напуснат лагерите. Въпреки временния си характер, преживяванията в детските градини, предлагани на децата, трябва да са от високо качество.

I. Създаване на безопасна, стимулираща, добре структурирана и благоприятна за децата среда в бежанските лагери/приемателните центрове

Основното въздействие на кризисни събития като напускането на родния град и родината и превръщането в бежанец често е опустошителното чувство за „загуба на място“ – скръб, преместване, дезориентация, гняв и отчуждение.³ Такива чувства се пораждат в условията на лагерите, които се характеризират с трудности и предизвикателства и със сигурност никога не са подходящи за деца.

Организирането на програми за ранно детство/детски градини в лагери/приемателни центрове, които са структурирани, добре обмислени и със смислени дейности, провеждани от подготвени учители в детски градини в удобно за децата пространство, може да облекчи болката, да успокои стреса и да допринесе за възстановяването на „чувството за място“ при децата, хората, полагащи грижи за тях, и семействата им.⁴

В тази глава ще разгледаме ключовите аспекти на дейностите, с които може да се възстанови „усещането за място“ и съответно да се повиши психо-социалното благосъстояние на децата и на важните в живота им възрастни.

1. Структура и организация на програмата/дейностите

Достъп до детска градина

Предвижда се всички деца на възраст 3–6 години в съответния лагер да имат достъп до детска градина. Броят на децата в група, броят на наличните учители в детската градина и продължителността на програмата следва да бъдат съобразени с гръцките нормативни изисквания и учебни програми. Тъй като обаче децата и учителите не говорят един и същ език, а децата вече живеят в пренаселени лагери, броят им не трябва да надвишава 15.

Препоръчва се да не се разделят братя и сестри; ако са заедно, ще се засилят психо-социалният комфорт и стабилността на децата, а това също така ще е благоприятно и успокояващо за родителите.

За да се осигури стабилност на малките деца, която е липсвала в тяхната среда и ежедневието, както и за да се подпомогне изграждането на взаимоотношения с връстниците и учителите в детската градина, децата трябва да посещават детската градина редовно, колкото е възможно по-често.

Запознаване с децата, преди да започнат да посещават детската градина

Преди децата да започнат да посещават детската градина, е необходимо учителят да разговаря с родителите (в някои случаи и с ръководителя на лагера/центъра) и да събере основна информация за всяко дете, включително информация за неговото здравословно състояние, специални нужди, за най-важните неща, които харесва и не харесва, начини за успокояване и т.н. Тази информация трябва да бъде поверителна и да се използва само от персонала, за да може да разбере детето и да полага по-добри грижи за него.

³ https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

⁴ Адаптирано от: https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

По време на първите контакти с родителите е важно да им обясните как ще работите и също така да ги информирате, че от съображения за сигурност децата няма да идват и да си тръгват сами от детската градина и че ще помолите родителите и членовете на семейството да доведат и да взимат децата.

ФОРМУЛЯР ЗА РЕГИСТРАЦИЯ: За всяко дете трябва да се попълни кратък регистрационен формуляр в рамките на една седмица след записването му. Отговорите на въпросите в него ще помогнат на учителите да разберат по-добре детето и неговите нужди и да действат така, че да подобрят благосъстоянието му. Той трябва да служи само за тези цели. Важно е да обясните на родителите защо им задавате въпросите. Тъй като на семействата на бежанците се задават въпроси от много хора, те може да се почувстват по-изплашени и притеснени, ако не разбират каква е целта на това действие.

Примерни въпроси за родителите:

- *Името на вашето дете*
- *Възраст на детето ви*
- *Как обича да се обръщат към него?*
- *Кои са дейностите, които детето ви харесва най-много?*
- *Какво кара детето ви да се страхува, да се ядосва или натъжава? Какъв е най-добрият начин да успокоите детето си?*
- *Има ли детето добър приятел в лагера?*
- *Има ли детето играчка, която е важна за него?*
- *Независимо ли е детето? Има ли нужда от помощ за тоалетна и за личната хигиена?*
- *Искате ли да споделите с нас нещо, свързано със здравето на вашето дете?*
- *Има ли нещо, свързано с поведението на детето ви, което бихте искали да споделите с нас?*
- *Какво бихте искали детето ви да прави в детската градина?*
- *Искате ли да ни помагате? Какво бихте искали да правите?*

Физическата среда

Въпреки трудните и неблагоприятни условия в лагерите/приемателните центрове, детските градини трябва да спазват минималните стандарти за пространство, безопасност, сигурност, вентилация и хигиена, определени от законите.

Добре известно е, че качеството на физическата среда е тясно свързано с благосъстоянието и правилното развитие през ранните години.

Минимумът, с който следва да разполагат детските градини, е:

- Лесен достъп до съоръжения за миене на ръце и тоалетни. Учителите не трябва да оставят децата без надзор и не трябва да ги оставят сами да отиват до тоалетната. Ако това не е възможно, съответните отговорни лица

в лагера трябва да осигурят подкрепа на учителите.

- Пространството трябва да е безопасно, защитено и видимо обозначено като детска градина. То може да се използва за родителски срещи, ако е необходимо, но не и за други цели, за да се защити целостта на пространството, хигиената, оборудването, играчките, работата на децата и т.н.
- Пространството трябва да е достатъчно голямо, за да побере запланувания брой деца и да позволява кътове за игра и занимания – колкото повече, толкова по-добре. Някои от най-подходящите кътове са тези с книжки с картинки, с блокчета, изкуство, драма и въображаема игра, както и музика и движение. В зависимост от размера на пространството местата за дейности са различни като брой, вид и организацията. Ако пространството е малко, някои такива кътове могат да са мобилни или в кутии и да се използват при необходимост.

Това е място в един от приемателните центрове, оборудвани по време на проекта.

Съвети за създаване на гостоприемна и приобщаваща среда в детската градина

Учебната среда⁵ не се свежда само до качеството на оборудването в класната стая и на сградата. В нея са важни също така **културата и атмосферата**. Учебната среда оказва голямо влияние и върху когнитивното, социалното, емоционалното и физическото развитие на децата.

Създавайки **физически и психологически безопасна** и стимулираща среда, учителите в предучилищна възраст насърчават ученето на децата чрез самостоятелно и групово изследване, игри, достъп до разнообразни ресурси и взаимодействие с други деца и възрастни.

Стаята трябва да бъде организирана по такъв начин, че **всички деца да се чувстват добре дошли, да усещат, че принадлежат към това пространство, както и да се чувстват приети и уважавани**.

Важно е околната среда да насърчава:

- *сътрудничество между децата* (децата работят заедно като екип и учебна общност);
- *уважително общуване* (децата и възрастните се изслушват внимателно, общуват помежду си извън детската градина и се грижат един за друг);
- *емпатичен стил на поведение на възрастните* (отчитане на чувствата и нуждите на децата, стимулираща намеса и в същото време предоставяне на възможност за инициатива)
- *взаимно уважение* (децата взаимно се приемат, независимо как изглеждат, какъв е произходът им, какви са уменията или социалната им класа);
- *многообразие на идеите* (децата не се страхуват от различни мнения, не се ядосват и не са агресивни, когато не могат да постигнат съгласие, и се справят с конфликтите по конструктивен начин);
- *споделяне* (децата се доверяват един на друг и говорят свободно за себе си, за своите чувства и преживявания); и
- *изобилие от подходящи и структурирани и неструктурирани материали* (като кутии, жици, пластмасови бутилки, хартия и допълнителни материали), за да могат децата да изследват и творят.

⁵ Trikić, 2012 г., стр. 51–52.

Когато посрещате нови деца и семейства, можете да направите следното⁶:

- Подгответе картички за посрещане на деца и семейства – обикновени картички с рисунка и няколко думи за посрещане на гръцки и други езици.
- Изгответе дневен график със снимки или рисунки – посочете в него времевите интервали и организацията за деня.
- В началото, през първите няколко дни или седмица, подгответе игрови дейности, които не изискват познания по гръцки език, като например:
 - Кажете на децата да нарисуват себе си и да играят на „На тази рисунка съм аз“. Напишете имената на децата в долната част на техния автопортрет, за да им помогнете да разпознават собствените си имена и имената на другите.
 - Децата могат да създават собствени музикални инструменти и да сформират групи. Направете маракаси, като напълните пластмасови бутилки с бобени зърна, създайте струнни инструменти, като увиете големи ластиси около отворени кутии за обувки, и използвайте гребен и мека хартия, за да направите казу. Децата могат заедно да композират музика и да поканят семействата си на концерт.
- Дайте възможност на родителите и децата да разгледат стаята в детската градина (или цялата детска градина, ако не работите в лагер) и да се запознаят с пространството.
- Създайте условия за индивидуално общуване с децата – най-важното в работата с деца бежанци е те да се чувстват в безопасност и да имат доверие. Отделете време, за да правите нещо с всяко дете, обгърнете го с топлина и грижовност. Ако не говорите езика на детето, не се притеснявайте, направете нещо, което не изисква език. Просто бъдете с детето.

Набиране на персонал

Препоръчително е във всяка група да има **поне един професионален учител от детска градина**. (В Гърция учителите се подбират от Министерството на образованието и религиозните въпроси). С оглед на качеството на взаимоотношенията и взаимодействието между децата, семействата и учителите, се препоръчва, ако е възможно, (в сътрудничество със съответните министерства и ръководството на лагера/приемателния център) да се ангажират:

- **Доброволци** (когато е възможно, е добре да се включат родители от лагера с подходящо образование и езикови познания или студенти от университет или други професионалисти със съответните професии като педиатри, художници и др.)
- Най-малко 1 **културен посредник** и/или **преводач** (който владее съответния(те) език(ци) и има поне основни познания по гръцки и английски език, ако учителите в детската градина говорят английски). Винаги когато е възможно, родители от лагера могат да изпълняват ролята на преводачи, както и да помагат на учителите да разберат някои културни норми и очаквания). Особено важно е да има възможно най-малко текучество на персонала (предучилищните учители да не се сменят често), за да има усещане за стабилност, доверие и приемственост в групата на децата и родителите. Ако се наложи учители или други служители да напуснат, този процес трябва да бъде добре обмислен и планиран, за да се избегнат „проблеми с привързаността“ и задълбочаването на проблемите

По време на изпълнението на проекта, както и от други инициативи, осъществени от партньори, научихме, че постоянната смяна на учители и доброволци, които стават част от живота на децата, развиват близки връзки с тях и след това напускат, води до допълнителен стрес за децата и засилва недоверието и чувството, че са изоставени.

⁶ <https://www.naeyc.org/resources/pubs/tyc/aug2017/welcoming-refugee-children-into-classrooms>

с раздялата и изоставянето, които са често срещани при децата бежанци. Учителите трябва да разполагат с няколко месеца (до 3 месеца), за да се „сбогуват“ с децата и семействата. Ако това не се направи по подходящ начин, може да се стигне до отпадане на деца от детската градина или до допълнителен стрес у тях. Важно е също така да се организира предаването на работата от един учител на следващия, за да се осигури плавен преход, напр. новият учител да знае какво децата обичат да играят, да пеят, да танцуват...

Етичен кодекс

Целта на защитните механизми е да се повишава благосъстоянието на децата, както и да им се осигури защита срещу всякакви посегателства, включително физическо, сексуално и емоционално насилие и различни видове negliжиране.⁷

Децата бежанци са застрашени от много по-големи опасности за своята безопасност и благополучие, отколкото обикновените деца. В повечето случаи те са били изложени на високи нива на риск и токсичен стрес в страните си на произход и продължават да страдат по време на бягството си и в лагерите. Тъжен е фактът, че бебетата и малките деца бежанци често са най-ранните и най-честите жертви на насилие и са застрашени от различни тежки нарушения на основни права. Според информацията от доклада на Европейската мрежа на омбудсманите за деца (ENOC) (2016 г.) децата, които са в движение в Европа, са изложени на неприемливи рискове за безопасността, включително трафик, насилие, болести, загуба на гражданство, раздяла с родителите и дори смърт.

Детските градини в лагерите трябва да бъдат безопасни места, където децата да се чувстват защитени и уважавани. За да се гарантира, че всички, работещи в детските градини, изпълняват задълженията си в най-добрия интерес на детето, се препоръчва всички служители, доброволци и културни медиатори да подпишат етичен кодекс или друг документ, който министерството вече има или трябва да разработи за целта. Важно е да се има предвид, че извънредните условия (места, където живеят толкова много уязвими хора) изискват изключителни мерки и че безопасността на децата е от първостепенно значение.

Водене на документация

Като имаме предвид предишния ни положителен опит, предлагаме, освен документацията и воденето на регистър, определени от (в нашия случай гръцкия) закона, следните документи:

- **РЕГИСТЪР НА ДЕТЕТО:** Като част от документацията учителят в детската градина трябва да направи кратки коментари за напредъка на детето и да ги илюстрира с неговите постижения. Препоръчително е това да се прави в детската градина в лагера, за да се очертаят най-големите промени и напредъкът, постигнати от детето, да се отбележат най-важните неща през времето, което то прекарва в детската градина. Тези записи могат да се използват, за да се покаже на

Преди да се ангажират доброволци и/или културни медиатори и преводачи, трябва да се обърне внимание на следното:

- Възраст – трябва да са навършили 18 години.
- Могат ли да служат като пример за подражание? Тяхното отношение, уважение, качество на взаимодействие
- Мотивация – мотивирани ли са да подкрепят децата и семействата и, ако да, каква е мотивацията им.
- Подходящи знания и умения
- Изискайте полицейски досиета и свидетелства за съдимост, когато е необходимо.
- Ако доброволците са от лагер, оценете техния статус и репутация в общността и пред ръководството на лагера.

Учителите в детските градини трябва да са винаги наблизо. Основната грижа е да се предпазят и защитят децата от всякакви злоупотреби.

⁷ <https://learning.nspcc.org.uk/safeguarding-child-protection#:~:text=Safeguarding%20is%20the%20action%20that,children%20from%20abuse%20and%20maltreatment>

детето как се променя, да се информират родителите, както и, когато е необходимо, да се даде информация на нов учител. Информацията в Досието на детето също така ще осигури съдържание за формуляра за напускане.

- **ФОРМУЛЯР ЗА НАПУСКАНЕ:** Този формуляр трябва да следва детето. Тъй като детските градини в бежанските лагери са временно решение, когато детето се премести от лагера, то трябва да притежава някакъв документ, който ще помогне на учителите в новата детска градина или начално училище да се подготвят за приемането му. **Съдържанието на формуляра трябва да бъде описателно, като се подчертаят силните страни на детето, и в никакъв случай да не се дават негативни оценки за детето и семейството.**

В Германия, по време на действията на ISSA-UNICEF ECARO и UNICEF One Response Office Germany, е въведена идеята за **“I-Book”**. При постъпване в детска градина всяко дете получава тетрадка за рисунки, запомнящи се неща и др. Учителят в детската градина, родителите и други значими лица могат, по желание на детето, да напишат нещо в книгата. На връстниците също се дава възможност да рисуват или пишат. Тази книга остава с детето по време на прехода му към нова детска градина, училище или към друг лагер/приемателен център, дори държава.

Продължителност на програмата и дневен график

Продължителността на програмата и нейната честота следва да бъдат съобразени с нормативните документи и учебните програми, както и с условията в лагерите. Продължителността на програмата обаче не трябва да е по-малко от 3 часа на ден. Структурата, яснотата и дневният режим са важни за всички деца, защото им предават послание за предвидим ред и последователност и им дават усещане за стабилност и сигурност. Това е още по-важно за малките деца в бежанските лагери, тъй като ежедневието им може да е много хаотично поради високата степен на несигурност и липсата на яснота какво ще се случи с тях и семействата им.

Предлагаме следната структура на деня, която е в унисон и с гръцката учебна програма:

- **Започване на деня** – Рутинни действия, насочени към изграждане на общност
 - Сутрин/Време за отваряне на кръга – посрещане и споделяне
 - Групово пеене или игра
- **Дневна програма** – Различни по вид и брой дейности (в зависимост от интересите на детето, продължителността, нивото на владеене на гръцки език и т.н.). В някои случаи, напр. заниманията с изкуство и творчество, могат да продължат цяла седмица, ако децата са заинтересовани и ангажирани.
 - Дейности, инициирани от детето – това може да е игра в голяма група, игра в различни кътове/места за дейности, свободна игра в стаята или игра на открито (игра на открито само ако е безопасно!) и т.н.
 - Групови дейности, инициирани от учителя
 - напр. дейност с цялата група за четене на книгата или разказване на приказки, ако има превод. Ако няма, се препоръчва да се използват дейности, които са свързани с изкуство, включват движение и т.н.
 - Дейности в малки групи – деца в малки групи, които играят с различни материали. Учителите могат да подготвят такива материали и да помолят децата да си изберат от тях.

- **Приключване на деня** – дейности за приключване
 - Време за закриване на кръга – успокояване, обобщение за деня – питате децата как е бил денят за тях. Ако не говорят езика, могат да се използват карти за изразяване.
 - Питате децата какво биха искали да правят утре (ако не говорят езика, могат да използват снимки на дейности или рисунки).

Откриването и закриването на деня са много важни, защото дават възможност на децата да изразят себе си, да ги видят и чуят, така че да почувстват, че принадлежат към групата и че имат право на глас.

Дейност: Време в кръг

Времето в кръг дава възможност на учителите да създават екипни преживявания в цялата група, които да насърчават уважение и доброта сред децата. Учителите са пример за подражание. Времето в кръг е времето през деня, когато учителят показва на децата какво се очаква от тях. Когато работим с деца, не бива да разчитаме на допускания.

По време на сутрешната среща учителят показва как да говорим един с друг, използвайки мили думи, как да се гледаме в очите, как да слушаме, когато другите говорят, как да разчитаме посланията (за по-големите деца), как да споделяме идеи и да отговаряме по подходящ и уважителен начин. Събирането в група за сутрешната среща е ефективен начин за педагозите да покажат на децата, че образуват общност и че като част от тази общност представляват екип. Времето в кръг може да послужи и за решаване на проблеми, както и за оценка на деня и дейностите и т.н.

Срещите/Кръгът за откриване на деня продължават около двадесет или тридесет минути и включват следните компоненти:

Поздрав: Децата и учителите се поздравяват по име. Ако децата не владеят езика, поздравът може да бъде по различни начини, като жестикулация и др. Учителят обаче трябва да използва имената на децата.

Споделяне на новини от групата: Децата споделят информация за важни събития от живота си. Слушателите предлагат коментари, които показват емпатията им, или задават уточняващи въпроси. Ако децата не владеят езика, тази част трябва да се пропусне.

Групова дейност: Всички участват в кратка, оживена дейност, която насърчава сплотяването на групата (например танцуване, пеене или игра, която засилва социалните умения).

Кръгът за приключване на деня също трябва да трае двадесет минути, да успокои децата и да ги подготви за прехода към лагерната среда. Оценката на деня може да се направи с помощта на карти с усмивки. Като заключителна дейност препоръчваме дейности против стрес или за осмисляне. Описание на дейностите ще намерите по-нататък в текста.

Много е важно да се поздрави всяко отделно дете. По този начин учителите признават, че всяко дете е важна и съществена част от класа като цяло и че би липсвало, ако не е част от кръга. От съществено значение е учителят да моделира всички нови дейности и да иска отговори от децата за това как според тях трябва да се поздравяват един друг. Като си оформи кръг, учителят може по-добре да води дейността, тъй като вижда ясно всяко дете. Като се даде възможност на всички деца да се поздравяват взаимно, се изграждат умения за общуване и децата се учат да се уважават взаимно. Поздравът е първият компонент на сутрешната среща и трябва да се направи веднага след като децата са образували кръг. Децата естествено искат да ги харесват и да се чувстват част от групата. Когато са заедно за обща среща и се поздравяват, се укрепват общността и уважението между децата от класа/групата.

Адаптирано от Coughlin et al: Стъпка по стъпка: Програма за деца и семейства. Създаване на класни стаи, ориентирани към децата: 3–5 години. ISSA

2. Осигуряване на психо-социална подкрепа на деца и семейства бежанци⁸

Семействата, които са напуснали дома си, са изправени пред огромни предизвикателства и продължителен стрес и несигурност, които могат да причинят хронична тревожност и токсичен стрес. Стресът се превръща в токсичен, когато детето е изложено на интензивни, чести и продължителни несгоди и когато възрастните са се затворили емоционално или не могат да му осигурят нужната подкрепа. Продължителният, непрекъснат стрес, предизвикан от множество фактори (напр. условията на живот в лагерите, бедност, лошо здраве, страх и т.н.), може сериозно да застраши здравословното развитие на детето с последствия за цял живот. В много случаи е засегнато развитието на мозъчната архитектура; възможно е да се появят когнитивни увреждания, да бъде застрашено психичното здраве, но също така физическото здраве и общото благосъстояние.^{9, 10}

„Байтна“ (Baytna) („нашият дом“ на арабски език) е уникална програма за ранна детска възраст, разработена от инициативата „Травмата при бежанците“ (RTI), чиято цел е особено важната емоционална подкрепа, необходима на семействата на бежанците, заедно с висококачествено образование в ранна детска възраст. Това е гъвкав модел, което означава, че „Байтна“ може да се прилага във всякаква среда, независимо дали става въпрос за детски център, детска градина или бежански лагер. Пространствата на „Байтна“ са безопасни и позитивни и в тях децата се чувстват спокойни, щастливи и уверени, а лицата, които се грижат за тях, получават необходимата почивка и пространство, за да осмислят травмите и болезнените преживявания.

<https://www.refugeetrauma.org/baytna-jan19>

Осигуряването на грижи за психичното здраве в повечето хуманитарни организации включва психологическа първа помощ (ППП), която има за цел да осигури незабавна помощ, необходима на хората, преживели остра травма. Макар че ППП играе важна роля, тя не е достатъчна, за да се решат проблемите, с които се сблъскват бежанците, преживели продължителни периоди на стрес, причинен от война, насилие и разселване. Смята се, че около 50 % от бежанците, напускащи военни зони, проявяват симптоми на посттравматично стресово разстройство. Освен това, при ефективната ППП се разчита на възможността пациентите с хронични проблеми да се насочват към инфраструктурата за психично здраве в страната, в която живеят. В действителност такава помощ или не съществува, или липсват необходимите ресурси за потребностите на бежанците.

Взаимоотношенията, които изграждаме с децата и семействата на бежанците, са чувствителни, крехки и деликатни, така че специалистите трябва да се съобразяват с техните ценности и нагласи. Програмата „Байтна“ определя принципите на работа и стратегиите, които да се използват, за да се установят съобразени с културата практики. Следвайки тези насоки, учителите в детската градина могат да създадат безопасна и съобразена с културата среда за децата и семействата, с които работят.

Смислените и полезни психо-социални грижи се основават на постоянни отношения на доверие и разбиране между нуждаещите се от грижи и тези, които ги полагат. В случаите на тежки психични проблеми както при децата, така и при възрастните, възпитателите трябва да поискат професионална помощ и подкрепа, без да се опитват да решават проблемите, с които се сблъскват.

⁸ Този раздел се основава главно на модела „Байтна“ („Baytna“), разработен от Инициатива за бежанска травма (RTI).

⁹ <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

¹⁰ <https://developingchild.harvard.edu/resources/stress-and-resilience-how-toxic-stress-affects-us-and-what-we-can-do-about-it/>

Въпреки че представените в текста идеи могат да се окажат изключително полезни за персонализирането на работата с деца в ранна детска възраст, от съществено значение е да се отчитат ограниченията и опасностите, свързани с допускания за преживяванията на децата и семействата, с които се работи. Този документ хвърля светлина върху някои житейски преживявания на бежанците. Въпреки това не всичко, което споменаваме, се отнася за децата и семействата, с които работите. Докато разглеждате представените насоки, внимавайте да не започнете да поставяте етикети или стереотипи на децата и семействата и да изграждате негативни или ниски очаквания. Ние като практикуващи лица никога не трябва да поставяме диагноза. Нека да оставим това на експертите и специалистите!

В практиката си трябва да се стремим да оценяваме уникалността на всяко дете и лицето, което полага грижи за него, и да отделяме време, за да изградим взаимоотношения и да разберем неговите уникални нужди.

И така, как изглежда това на практика – какво можете да направите във вашата детска градина?

Изграждане на взаимоотношения

С деца	
Изградете взаимоотношения от самото начало	Инвестирайте в изграждането на взаимоотношения с децата. Когато се запознавате с ново дете, представете се, като произнесете бавно името си. Помолете детето да каже името си и, ако то не реагира, имайте предвид, че може би му е необходимо време. Запомнете името на детето; уверете се, че го произнасяте правилно. Наблюдавайте детето, ако изпитва затруднения да се отдели от майка си, подкрепете го и насърчете майката/бащата/лицето, полагащо грижи за него, да остане, докато то се почувства в безопасност. Обърнете внимание на езика на тялото си. Уверете се, че говорите спокойно на нивото на детето, напр. на колене. Използвайте игри и забавления, за да изградите връзка и да опознаете интересите и личността на детето.
Дайте възможност на децата да се чувстват сигурни и защитени	Създайте пространства, които създават впечатление за безопасност, например спокойни, подредени, с ясни правила. Наличието на график може да създаде безопасно и предвидимо пространство (напр. ритуалите за довиждане дават възможност на децата да се чувстват спокойни и да се сбогуват с вас и помежду си). Кукли или играчки може да помогнат на децата да говорят, ако не се чувстват сигурни, напр. попитайте ги как се казва дадена играчка. Ако детето се отдръпне, понякога само като седнете близо до него ще му помогнете да почувства, че сте там и го очаквате и че когато е готово, може да дойде при вас. Децата ще разберат, че има на кого да се опрат.
Установете правилата	Уверете се, че правилата са прости и ясни и че са съобщени ясно на децата и семействата, например на стената, в началото на деня чрез забавна песен. Уверете се, че децата разбират последствията от неспазването на правилата. Не използвайте наказания. Давайте възможност на децата да не участват за известно време и да си починат и им показвайте, че вярвате в тях. Обяснете правилото и защо е важно. Позволете на детето да се върне в групата, когато е готово и след като е изтекло времето за прекъсване.

Осигурете последователност	Уверете се, че има ясни правила и отговорности, към които преподавателите се придържат и спазват. Работете заедно, за да обмислите практиката и какво може да се направи, за да има повече последователност в работата на екипа. Обяснете на родителите колко е важно да има последователност и ги подкрепете да създадат предвидим и последователен режим на работа.
С лицата, полагащи грижи за малки деца	
Насърчавайте лицата, които се грижат за детето, да разпознават и тълкуват сигналите на детето и да реагират спокойно на тях.	
Хвалете лицата, полагащи грижи, за техните усилия да бъдат отзивчиви.	
Помогнете родителям понять, насколько важно обеспечивать эмоциональное тепло и ласку и как это влияет на развитие их ребенка.	
Начертайте различни начини за отнасяне към малки деца и работата с тях, които насърчават положителната привързаност.	
Напътствайте лицата, които се грижат за децата, да използват дейности, които са забавни и ще им помогнат да се свържат с децата, напр. масаж, огледално отразяване.	
Ангажирайте лицата, полагащи грижи, като ги попитате за интересите и любимите игри на децата.	
Ако присъстват лица, полагащи грижи, насърчавайте ги да участват и да играят с децата.	
Предоставяйте съвети и стратегии на лицата, полагащи грижи, за изграждането на добри взаимоотношения с децата, напр. да говорят с децата, докато вършат домакинска работа или докато ги къпят или обличат.	

Снимката представя начина, по който учениците и учителите в една от детските градини в лагерите са въвели правилата.

(Stellakis N. и Spiliopoulou G., Факултет по образователни науки и ранно детско образование, Университет в Патра)

Подкрепа за цялостното развитие на детето – всички аспекти от детското развитие

В тази ранна възраст децата се развиват изключително много и по различни начини.

В подхода си следвахме насоките на „Байтна“, като насочихме вниманието към четири различни области на развитие на детето: когнитивна, социална, емоционална и физическа. Като практики трябва да разбирате и оценявате тези области на развитие и сложността на взаимосвързаността между тях. Това означава, че умеете да оценявате поотделно уменията на децата за решаване на проблеми, техните двигателни умения и способност за управление на емоциите, като същевременно наблюдавате как всички те си взаимодействат и се допълват. Наблюдението върху развитието на едно дете ви дава и информация дали то напредва или не. В някои случаи липсата на напредък може да показва необходимост от целенасочена или специализирана подкрепа.

За да подпомогнете развитието на детето, можете да направите следното:

Оценка – помислете кои са най-добрите дейности за напредък в различните области на развитие и за цялостното му развитие. Направете списък от дейности и изберете тези, които са подходящи за различни области на развитие.

Използвайте учене чрез преживяване и насърчавайте любопитството и склонността на детето да проучва активно заобикалящия го свят.

Използвайте позитивен език по време на дейностите с деца и избягвайте да ги упрекувате, когато не направят нещо, което сте очаквали.

Имайте предвид, че децата се развиват индивидуално и избягвайте да ги сравнявате помежду им.

Използвайте подход, базиран на силните черти – учете децата на нови неща, като надграждате техните знания и умения, за да направлявате развитието им. Ако имате деца, които посещават редовно, изгответе им индивидуални учебни планове, които включват интереси, дейности и персонални цели в различни области.

Осигурете възможност на децата да се движат. Можете да използвате дейности за осъзнаване като йога.

Създайте предразполагаща и стимулираща учебна среда, която да включва различни материали в подкрепа на когнитивното развитие, като например картини, думи, метал, плат. Използването на картички с названия или опростен речник, които да помагат на децата да общуват с вас и да научават нови думи, могат да ви помогнат за разбиране, взаимодействие и удовлетворяване на нуждите им.

Наблюдавайте дали децата общуват помежду си по време на различни ситуации като хранене, игра, изкуство, движение. Ако някои деца са по-малко социални, използвайте истории, игри и дейности за подобряване на техните социални умения.

Задаването на отворени въпроси помага на децата да изразяват емоциите си и засилва въображението им. Използвайте различни дейности като творчество, кукли, изкуство и истории за развитие на емоционалната грамотност на децата. Окуражавайте децата да описват чувствата си; ако не са способни да го направят, можете да разсъждавате върху техните чувства и да предложите начини за справяне с емоциите.

Справяне с отрицателното влияние на страданията в детството

В действителност не всички бежанци са преминали през едни и същи преживявания; ето защо е важно да не създавате стереотипи или да не допускате, че децата или семействата, с които работите, са имали определени преживявания. Семействата и децата могат бързо да разберат предразсъдъците ви, което ще ви попречи да изградите доверие и положителни взаимоотношения. Все пак би било полезно да оцените някои преживявания на бежанците, като проявите чувствителност и емпатия.

Както беше споменато по-горе, извънредните ситуации създават много предизвикателства и рискове за малките деца като, например, разделя с членове от семейството, наранявания, недостиг на храна и психо-социален стрес.

Освен това семействата се концентрират върху основни нужди като храна и подслон, поради което вниманието им се отклонява от нуждите на детето, свързани с развитието му. Тези преживявания могат да предизвикат стрес у възрастните и децата с биологични и емоционални последици. Например, изследванията показват, че е възможно травматичните събития в ранна детска възраст да повлияят на връзките на мозъчните клетки и понякога тези промени могат да доведат до проблеми с ученето и поведението през целия живот.

Стресът е нещо нормално и естествено, което всички изпитваме. В обикновени житейски ситуации нещо толкова просто като положителен физически контакт, например прегръдка, може да намали стреса и да успокои детето.

Ако децата останат в състояние на стрес, без подкрепа от възрастните, може да се стигне до по-тежки последици. Психолозите описват децата, изложени на значителни нива на неблагоприятно въздействие, като изпитващи токсичен стрес (вече обяснихме какво е „токсичен стрес“).

Децата може да продължат да се чувстват несигурни или да са в състояние на борба/бягство/вцепенение. И отново, отношенията между вас и детето и между лицето, полагащо грижи, и детето са от съществено значение, за да се преодолее това състояние. В по-тежки случаи специалист, например детски психолог, може да осигури допълнителна и целенасочена подкрепа.

За да смекчите отрицателното влияние на страданията в детството, можете да направите следното:

Тъй като ранните години са от решаващо значение, тогава с помощта на специалисти могат да се преодолеят неблагоприятни преживявания, които биха имали тежки последици за развитието. **Не поставяйте диагнози на децата, а бъдете внимателни и ги наблюдавайте.** Понякога може да се наложи да потърсите специализиран съвет, затова е добре в програмата ви за ранно детско развитие да са предвидени процедури за направление на деца, които показват продължително високо ниво на дистрес. Вие и/или ръководството ви трябва да сте запознати с процедурите.

Положителна перспектива

Използвайте положителен език, когато говорите за децата, и избягвайте негативните етикети, като например „инатлив“. Вместо етикета подчертайте силните страни, напр. вместо „той е инатлив“, кажете „той е уверен и настоява за идеите си“. Опитайте се да разберете защо детето се държи по определен начин и му дайте възможност да се освободи от напрежението, гнева или стреса. Напр. ако детето е ядосано или стресирано, може да поиграете с него, като детето бутка стената и диша дълбоко, или пък мачка топката тесто.

Оценка	Обърнете внимание на това, което предизвиква стрес у всяко дете. Например, ако детето излезе от играта, помислете какво се е случило и след това предприемете действие, което ще помогне на детето да се справи със стреса по конструктивен начин. Ако детето не може да дочака реда си, седнете до него и се редувайте заедно.
Настоящ момент	Избягвайте да задавате на детето подробни въпроси относно личния живот и трудни преживявания. Това може да върне лоши спомени и да напомни на детето за трудни преживявания.
Дейности	Представете различни начини за справяне със стреса като ходене, дишане, оцветяване, движение и пеене. Помогнете на децата да участват, проявете интерес към играта и въображението им. Напр. когато в играта детето е лекар, който помага на „болната“ кукла, попитайте за името на куклата и как се чувства. Помагайте на децата да спрат за момент и да помислят, преди да действат, използвайте сигнали, които да им подсказват да спрат за почивка, напр. знак с ръка, кукла, песен и др. Дайте възможност на децата да поемат инициатива. Това ще им даде усещането за контрол и ще предотврати породени от стреса реакции.
Осмисляне и релаксация	Насърчавайте децата да спират за почивка, когато са стресирани. Целенасочените практики за дишане помагат на децата да спрат за малко, да успокоят емоциите си и да излязат от състоянието на борба и бягство. Използвайте двигателни дейности за релаксация като, например, упражнението с изстискването на лимон. Помолете децата да се преструват, че силно изстискват лимон с лявата си ръка. Кажете им да се опитат да го изстискат докрай. Докато правят това, ги посъветвайте да усетят напрежението в ръцете и дланите си. След това ги помолете да пуснат въображаемия лимон, да се отпуснат и да почувстват ръцете и дланите си, когато са отпуснати. Повторете упражнението и с другата ръка. Прилагайте тези техники и за овладяване на неприемливо поведение.
Смях	Смехът е полезен, когато децата са стресирани; той им помага да се освободят от стреса. Например, използвайте забавни гласове, анекдоти или песни, за да накарате децата да се смеят, да опитват и да планират забавни дейности.
Управление на негативното поведение	Ако детето удря, чупи играчки или плаче, дайте му възможност да отиде в зоната за успокояване с помощта на възрастен – това може да помогне за регулиране на емоциите. Там детето може да направи дихателни и двигателни упражнения и да се върне в групата, когато е готово. Освен това бихте могли да разсейвате децата с алтернативни дейности, вместо да ги карате да участват в конкретна учебна дейност. напр. ако детето е стресирано, съсредоточете се върху освобождаването на стреса, като му помагате да се успокои, а след това, когато е готово, може да се върне към учебната дейност.

Дейности и игри за релаксация, намаляване на стреса и агресията при децата и за изграждане на общности и екипи¹¹

За децата, които преживяват трудни и предизвикателни ситуации, е много важно да имат възможност да играят и да се забавляват с връстниците си. Следващите дейности имат за цел да намалят стреса и тревожността при децата, да ги накарат да се чувстват по-спокойни и да ги мотивират да изградят доверие в другите. Можете да ги използвате дори ако децата не говорят гръцки (ако учителите и децата не говорят един и същ език). Можете да ги използвате, когато децата са разстроени, развълнувани, напрегнати или агресивни, но също и като част от времето за работа в кръг.

ЛЕДЕНИ ФИГУРИ: Всички деца застават в кръг със затворени очи и дишат бавно. Покажете на децата как се диша. Кажете им: Вслушайте се във въздуха, докато влиза и излиза от тялото ви. Помолете децата да затворят очи и да изразят как се чувстват по най-подходящия за тях начин: да използват движения, звуци – каквото им харесва. Когато плеснете с ръце, те трябва да „замръзнат“ (да останат в положението, в което са) и да отворят очи. Може да ги помолите да погледнат другарчетата си, да отгатнат какви са чувствата им и да отидат при тези, които се чувстват по същия начин.

ОТРАЗЯВАНЕ НА ЧУВСТВОТА: Всички застават в кръг. Едно от децата или учителят започва да показва чувствата си невербално, като използва движения, звуци и др. Другите имитират това, което се прави. След това следващото дете показва чувствата си, а другите го имитират. Играта приключва, когато всички са показали как се чувстват. Могат също така да се опитат да разпознаят и да назоват своите чувства и тези на другите. Тази дейност може да се проведе, като децата показват смешни или странни движения.

СКУЛПТОРИ: Разделете децата по двойки. Детето „А“ е скулптор, а детето „Б“ е глина. Кажете на детето „А“ да „оформи“ детето „Б“, показвайки чувства му в момента. Когато играта приключи, „Б“ трябва да каже какви са емоциите на „А“ и как ги е разпознало. След това децата разменят ролите си.

РАДОСТ: Всички деца сядат в кръг. Учителят моли децата да затворят очи и да си спомнят кога са били щастливи и радостни и ги насърчава да съживят в паметта си какво са правили и как са се чувствали. В края на заниманието децата се изправят и се движат в пространството, като изразяват радост и щастие.

ГЪДЕЛИЧКАНЕ: Децата се гъделичкат по двойки, докато им е приятно. Можете да проведете тази дейност и с цялата група. Съберете децата в средата на стаята и ги помолете да се гъделичкат един друг, докато се уморят. Децата, които не се чувстват комфортно, могат да напуснат играта, когато пожелаят.

СМЯХ: Децата сядат или лягат на пода със затворени очи и дишат дълбоко. Когато се отпуснат, им кажете да започнат да се смеят силно, колкото могат. Този смях бързо става спонтанен. Учителите трябва да се присъединят към децата.

¹¹ Адаптирано от материал, разработен от CIP – Център за интерактивна педагогика, член на ISSA от Сърбия.

ДИШАНЕ В КРЪГ: Децата лягат по гръб в кръг, с глава към центъра, със затворени очи и се държат за ръце. Дишат бавно, като се опитват да хармонизират дишането си с децата до тях. Постепенно започват да дишат по-дълбоко, като вдишват през носа и шумно издишват през устата. Учителят им казва, че когато издишват шумно, всички неприятни чувства напускат тялото им.

СНЕЖЕН ЧОВЕК: Започнете да питате децата дали знаят какво е снежен човек. Покажете им картинка. Кажете на децата: Представете си, че сте снежен човек. Подобно на снежния човек, имате глава, тяло, две ръце и един стабилен крак, на който стоите. Утрото е прекрасно и слънцето грее. С напредването на времето слънцето става все по-горещо и вие започвате да се разтапяте. Първо се разтапя главата ви, после едната ръка, а след това и другата. Постепенно тялото започва да се топи. Сега само краката ви са надеждни, но започват да се топят. Скоро се превръщате в една буца, която лежи в снега. (Децата трябва да се държат така, сякаш се топят; накрая те трябва да са на пода. Учителят може, докато говори, да показва това, което се случва).

ВАЖНО: Някои от тези дейности изискват контакт с тялото и докосване. Винаги проверявайте дали докосването е подходящо от културна гледна точка и как всяко дете се чувства, когато докосва друго дете и когато го докосват него. Ако децата не искат да ги докосват, съобразявайте се с предпочитанията им.

СВЕЩИЧКИ НА ТОРТАТА: Кажете на децата да си представят, че са свещички на торта. Кажете им: Първо заставаме високо изправени. Слънцето е горещо. Започваме да се топим. В началото се топи главата (направете пауза), а след това раменете (дайте на децата време), а след това ръцете. Восъкът се топи бавно. Краката се огъват бавно, бавно, докато напълно омекнем като бучка восък на пода. Сега студеният вятър започва да духа (издайте звук) и ние ставаме и се изправяме отново.

ГРУПОВО КРЕЩЕНЕ: Всички деца се нареждат в редица и бавно, мърморейки тихо, започват да вървят от единия край на стаята до другия. След това постепенно ускоряват темпото и стават все по-гърмогласни, докато стигнат до края на стаята, когато спират да тичат и престават да крещят/викат.

ГРУПОВО МЪРМОРЕНЕ: Децата се сгушват, колкото може по-близо едно до друго. Започват да си мърморят тихо. Бавно започват да се протягат нагоре и съответно мърморенето постепенно се засилва. Най-силно е, когато децата вече са изправени с вдигнати над главите си ръце. Действието може да бъде и в обратната посока, като децата бавно се сгъват, свиват и мърморят тихо, за да се върнат в изходно положение.

МАХНИ СЕ ОТ ГРЪБА МИ: Децата застават с разтворени крака, отпуснати колене и успоредни ходила. Ръцете им са свободно увиснали близо до тялото. Челюстта им трябва да е отпусната и да дишат равномерно. След това вдигнат лактите до нивото на раменете с разперени ръце. Когато почувстват, че им се иска, мощно избутват лактите си назад, като извикат: „Махни се от гръба ми“. Можете да повторите тази игра много пъти подред.

ГРОЗНО, КРАСИВО, СТРАШНО и ЗАБАВНО: Всяко дете трябва да нарисова нещо, което смята за грозно – нещо, което не харесва или от което се страхува. След това рисуват всички заедно и го превръщат в нещо хубаво/смешно.

ГРУПОВО РИСУВАНЕ: Със затворени очи, индивидуално децата рисуват нещо на голяма хартия. След това отварят очи и свързват всички тези индивидуални рисунки в една.

КРЪГ НА ДОВЕРИЕТО: Децата застават в кръг, колкото е възможно по-тесен. Доброволец застава в центъра, с двата крака на земята и изправено тяло. Останалите протягат ръце към центъра на кръга, с отворени длани. Този в средата, със затворени очи, започва да се люлее, докато другите го държат. Бавно кръгът може да се разширява, а амплитудата на люлеене да нараства.

ЧОВЕШКИ ЛАБИРИНТ: Едно дете трябва да премине със завързани очи през лабиринт, изграден от телата на приятелите му. Детето трябва да се опита да намери пътя чрез докосване, докато всички останали му помагат невербално.

ПРЕГРЪДКИ НА ПЕПЕРУДИ: Кръстосайте ръцете си на гърдите, сякаш се държите за себе си, така че лявата ви ръка да е на дясното рамо, а дясната – на лявото рамо. Помолете децата да ви имитират. Дръжте ръцете си кръстосани и потупвайте раменете си едно след друго. С лявата ръка докоснете дясното рамо, а след това с дясната ръка докоснете лявото рамо. Продължете да повтаряте действието. Потупването на едното рамо в даден момент е съществена част от упражнението. Сравнете потупването с движенията на крилата на пеперудата. Едното „крило“ се движи нагоре и се спуска надолу, а след това другото „крило“ се движи нагоре и се спуска надолу. Помолете децата да потупват в продължение на една минута, след което да спрат, да си поемат дъх и да помислят как се чувстват. Попитайте децата: Как се чувствате? Продължете да потупвате. Можете да правите упражнението колкото желаят децата и толкова пъти на ден, колкото е необходимо.

ЧОВЕШКИ ВЪЗЕЛ: Разделете децата на малки групи от 4 до 6 души. Всички застават в кръг. Помолете ги да поставят дясната си ръка в средата на кръга и да хванат (леко!) ръката отсреща. След това ги помолете да направят същото с лявата си ръка. В този момент всяко дете трябва да хване за ръце две други деца. Сега всички деца са свързани в голям възел, който трябва да разплетат, без да пускат ръцете на партньорите си. Кажете на децата да извършват действията бавно и внимателно, за да не се наранят. В някои случаи може да е по-добре да позволите на децата да освободят нечия ръка, за да се разплетат правилно. Това е чудесна игра за сплотяване на групата, защото децата заедно полагат усилия, за да постигнат цел, към която всички се стремят. За да превърнете тази детска игра в още по-силно сплотяващо занимание, може да кажете на децата, че нямат право да говорят – по този начин ги принуждавате да разработват стратегии с езика на тялото, което вероятно засилва химията в екипа, на което цели да ги научи играта.

ЛЮЛКА: Децата са по двойки и трябва да се хванат за китките. След това ги помолете да се наведат заедно и да се изправят заедно. Повторете тази дейност няколко пъти.

ДРАКОН: Това занимание е оптимално за седем деца; ако има повече деца, направете още няколко дракона. Всички застават в колона, един зад друг, като са поставили ръцете си на кръста на детето отпред. След това „главата“ на дракона, първото дете в редицата, се опитва да хване „опашката“, т.е. детето в края, докато „тялото“ (всички останали) се опитва да попречи на „главата“. По този начин „тялото“ трябва да остане свързано и децата не трябва да губят контакт.

САРДИНИ: Играе се на „криеница“. Едно дете се скрива. След известно време другите започват да го търсят. Когато някой намери скритото дете, двете се скриват заедно на едно и също място. Играта приключва, когато всички се скрият на едно и също място.

СКОК НА КЕНГУРУ: Едно дете имитира кенгуру и скача напред, опитвайки се да хване другите, които бягат от него. Когато хване някого, те скачат заедно като кенгуру и преследват останалите. В края на играта всички скачат като кенгуру.

ДУШ: Разделете децата по двойки. Едно дете затваря очите си. Другото го „къпе“ с върховете на пръстите си, като преминава по главата и тялото му като капки вода. Когато „душът“ приключи, то „подсушава“ „мокрото“ дете, като го търка с дланите си. След това сменят ролите си. Децата могат да се комбинират в двойки или учителите да са в двойка с отделни деца. Това упражнение кара децата да се зареждат с енергия и да се отпускат. **ПРЕДИ ДА ГО НАПРАВИТЕ ОБАЧЕ, ПРОВЕРЕТЕ КАК СЕ ЧУВСТВА ДЕТЕТО, КОГАТО ГО ДОКОСВАТ. ДЕТЕТО ТРЯБВА ДА ВИ СЕ ДОВЕРИ. НЕ ПОЗВОЛЯВАЙТЕ НА ДРУГИ ВЪЗРАСТНИ В ГРУПАТА ДА ПРАВЯТ ТОВА УПРАЖНЕНИЕ С ДЕЦАТА!**

ГРУПОВ МАСАЖ: Децата застават в кръг, едно зад друго. Всяко дете масажират детето отпред, а него го масажират детето отзад. След известно време децата се обръщат и застават в обратна посока и повтарят упражнението.

ЖОНГЛИРАНЕ С БАЛОНИ: Предизвикайте децата да задържат всички балони (по 1 на дете) във въздуха. Мотивирайте децата да си сътрудничат и да си помагат взаимно. Направете тази игра по-възбуждаваща и забавна, като добавите повече балони или поставите ограничения, напр. без ръце, за да държат балоните нагоре и т.н.

Укрепване на устойчивостта на децата

Устойчивостта е способността за преодоляване на тежки изпитания и несгоди и съвземане след тях чрез възстановяване и заздравяване. Това е важна способност, която подкрепяме у децата бежанци чрез комбинация от стратегии. Някои от стратегиите ни са насочени към вътрешните способности като, например, развиване на самооценка, саморегулация и умения за справяне. Други се отнасят към външни фактори, като например **подкрепа за стабилна и положителна привързаност и здравословни взаимоотношения между детето и лицата, полагащи грижи**, или подкрепа към семействата за създаване **на подкрепяща социална мрежа** със сигурни и надеждни връзки с други възрастни, например от училището, от по-широката общност.

Оценка	Следете дали детето, с което работите, не изпитва затруднения/притеснения и отказва да продължи дейността си. Помолете го да сподели с вас какво се е случило и как се чувства. Насърчете го да продължи да опитва с вашата подкрепа и постепенно го хвалете за усилията му. Уверете го, че е успяло да продължи въпреки трудностите.
Самочувствие	Окуражавайте децата да вярват, че са способни да се справят с всички предизвикателства чрез решителност. Можете да включите истории с герои, които са постигнали нещо чрез постоянство. Използвайте похвали и насърчения, за да развиете увереността им и да им дадете възможност да видят собствените си силни страни.
Дейности	Организирайте дни или седмици с дейности, насочени към теми, свързани с устойчивостта, като емпатия, постоянство, търпение, решителност, устременост, подкрепа за другите и доброта.
Стратегии	Напомнете на децата за различните начини да се справят с предизвикателствата, напр. да поискат подкрепа от приятел или възрастен, или от група. Покажете как вие също получавате подкрепа от групата, напр. помолете ги да играят роля и да ви помагат да организирате дейностите, като им кажете, че сте им благодарни и се чувствате подкрепени от тях.

Дейности за създаване на самочувствие и зачитане на многообразието¹²

Както бе споменато по-горе, основите на увереността и самочувствието за целия живот се поставят още в ранната възраст на детето. Отхвърлянето и негативните преживявания могат лесно да навредят на самочувствието на детето. Поради собствените си неблагоприятни преживявания и застрашеното благосъстояние на родителите и лицата, полагащи грижи, малките деца бежанци могат да страдат от липса на увереност и себеуважение. Задачата на учителите в предучилищна възраст е да подкрепят децата и да им предоставят възможно най-много положителни преживявания, за да възстановят самочувствието им.

Дейност: Аз съм специален

Чрез тази дейност децата могат да разберат, че всяко дете в класната стая е специално. Така те развиват и самоуважение.

За тази дейност са ви необходими следните материали: хартия, лепило, ножица, конец, снимки, цветни моливи, химикали.

Описание на дейността:

1. Направете по една книга за всяко дете. Вземете три големи листа хартия (размер А3) и един от по-дебела хартия или картон със същия размер и ги сгънете наполовина. Направете малки дупчици в средата, нанижете ги и ги завържете с конец. По-големите деца могат да се справят сами.
2. Накарайте всяко дете да залепи своя снимка (или рисунка) на корицата на книгата или

¹² Дейностите са от „Образование за многообразие“ – Програма за възрастни, работещи с деца и за деца – Наръчник, 2018 г., ISSA.

да нарисова себе си, ако нямате снимки. Те ще напишат (или вие можете да напишете за тях, или родителите) информация за себе си в книгата и ще залепят снимката или рисунката си. Например, книгите могат да съдържат информация за техния ръст, тегло, цвят на очите, цвят на косата, членове на семейството, домашни любимци, езици, които говорят, прякор, дата на раждане, какво обичат да ядат и т.н.

3. Тези книги могат да се поставят в къта за четене, за да може всяко дете да опознае по-добре съучениците си.

Дейност: Нещо за мене – историята на моето име

Чрез тази дейност ще предоставите на децата възможност да се опознаят взаимно по необичаен начин и да помислят за приликите, които ги свързват. На вас ще ви помогне да научите имената им и нещо за децата и тяхната култура.

Описание на дейността:

- Докато седи в кръга, всяко дете казва името си по различен начин: бързо – бавно, тихо – шумно, седнало – изправено, в съчетание с движение (другите могат да повторят движението) и т.н.
- Всяко дете прави рисунка на собственото си име, а вие записвате имената им.
- Когато приключат, предават рисунката в кръга, за да я видят всички, или правят изложба.
- Децата образуват групи въз основа на имената си (групите може да се образуват по възрастта на децата, еднакви имена, сходни имена, брой на буквите в името, еднаква първа или последна буква, как се римуват и т.н.).
- Всяка група получава голям лист с имената си (по-големите деца могат да напишат имената си сами).
- В малки групи те обсъждат следните теми (можете да ги съобразите с възрастта): значението на имената им, как са ги получили, харесват ли им, как ги наричат вкъщи и как искат да ги наричат в детската градина/училището).
- Записвайте заключенията.
- Помолете всяка група да разкаже на останалите какво са обсъждали и им помогнете да споделят какво са научили. (напр. кой им е дал името, колко от тях харесват имената си и т.н.).

ЗАБЕЛЕЖКА: Това е по-подходящо за по-големи деца и за тези, които говорят езика. За по-малките можете да проведете само първата част на дейността без дискусията в група.

Дейност: Всички се съчетаваме помежду си – изграждане на общност

Чрез тази дейност ще помогнете на децата да разберат, че въпреки различията помежду им могат да се съчетаят помежду си, да работят и да учат заедно.

Описание на дейността:

- Поискайте от децата да нарисуват свои автопортрети и да ги изрежат във формата на пъзел (всеки автопортрет е едно парче от пъзела (вижте снимката)).
- Заедно с децата направете плакат и намерете място в класната стая, където да го поставите. (Помолете децата да напишат имената си; ако не могат, напишете ги вместо тях.)
- Обсъдете с децата какво мислят, съчетават ли се всички в класа? Ако не, защо? Какво трябва да променят?

ЗАБ.: Не позволявайте на децата да упрекуват други деца; помолете ги да помислят за приятелството, какво правят един за друг и т.н.

- Завършете дейността, като помолите всяко дете да каже какво ще направи, за да превърне класа си в общност.

ЗАБ.: За тази дейност е възможно и да направите снимки на лицата на децата, увеличете ги, ламинирайте ги и ги изрежете под формата на пъзел (както в предишната дейност) и ги използвайте, за да обсъдите приликите и разликите между тях и за да построите пъзел със снимки.

ЗАБ.: Дейността може да се провежда както с по-малки, така и с по-големи деца. Разликата е в нивото на дискусия по време на дейността. Споделеният език също играе важна роля.

Дейност: Моите силни страни – нашите силни страни

Чрез тази дейност се създават условия децата да оценят своите силни страни и качества и чрез тях да се свържат с другите.

Описание на дейността:

- Дайте на всяко дете квадратен лист хартия (A5 – половината от лист A4) и ги помолете да нарисуват нещо, което ги представя, силните си страни, нещо, с което се гордеят, което ги прави специални, важни и уважавани.
- Когато приключат, помолете всяко дете да се изправи и да каже какво харесва в себе си и с какво се гордее.
- Използвайте голям лист хартия и помолете децата да залепят всички свои листове на големия лист. Проверете дали са написали имената си и това, с което се гордеят. Ако не могат да се справят, вие го направете вместо тях.
- В горната част на листа хартия напишете: „Нашите силни страни“ и заедно с децата решете къде да го поставите.
- Обсъдете с децата, че сега вече знаят в какво са добри приятелите им и как могат да разчитат на тях, когато е необходимо.
- Накрая организирайте групова прегръдка.

ЗАБ.: Тази дейност изглежда простичка, но може да се окаже трудна за много деца, особено за уязвимите групи. Ако знаете, че в групата ви има деца, на които им е трудно да говорят добре за себе си, преди да започнете дейността, използвайте всякакви поводи, за да похвалите децата за това, което са направили, и ги помолете да споделят какво хората харесват у тях и т.н. **Не позволявайте на децата да се състезават кой е по-добър и т.н. Подчертайте, че всички имаме своите качества.**

Дейност: Семейна стена

Чрез тази дейност ще помогнете на децата да се почувстват по-комфортно в класната стая и да научат повече за семействата си. А и вие ще научите за техните семейства. **Бъдете внимателни, когато изпълнявате дейността, ако знаете, че някои деца са загубили членове на семействата си или са разделени от тях.**

Поставете на стената семейни снимки или, ако нямате такива, рисунки на семейства и напишете имената на децата.

Семейните стени и книгите, написани и направени от членове на семейството, са само някои от начините да се привлекат семействата на децата в класната стая. Снимки на деца, които правят нещо в класната стая, или книги, които показват какви са техните дни, проекти, по които са работили, също помагат на децата да видят себе си и да покажат, че принадлежат към тази общност. Вместо готови материали трябва да се показват рисунки, неща, които са написали и сътворили децата. Винаги поставяйте творбите им на нивото на техните очи, за да могат да ги виждат.

Дейност: Семейството ми произхожда от...

Тази дейност може да помогне на децата да научат за характеристиките на културата на предците си. Необходими са ви материали за изработване на книги.

Описание на дейността:

- Поискайте от всяко дете да направи книга за историята на семейството си. Кажете им да нарисуват в книгата (ако е възможно, може да бъде и със снимки) своите баби и дядовци и други роднини. Книгата може да съдържа информация като, например, какво обича да яде семейството, какъв език говори, какви игри играе, какви обичаи спазва.
- Можете да включите и родителите в тази дейност по време на родителските срещи. Помолете ги да разговарят с децата за историята на собственото си семейство или да попълнят формуляр, който предварително сте подготвили.
- Подредете изложба на стената. Играйте игри като „памет“ и „лото“, както и „свържи снимка с име“.
- Изгответе етикети с имената на децата, техните семейства и приятели. Играйте на свързване на снимки с имена.
- Децата могат да сравняват снимки по начин, който признава и подкрепя нашите прилики и разлики.

Можете също така да използвате плакат или карта на страната и да помолите родителите да работят заедно с децата, за да отбележат местата, от които са (градове, села), и местата, където имат роднини и приятели. Можете да използвате и карта на света и да проведете подобна дейност. Тази дейност е много важна за децата мигранти и бежанци, защото им дава възможност да поддържат връзката с мястото, от което идват, и да покажат каква е социалната им мрежа. Въпреки трудностите, с които се сблъскват семействата, подхранването на спомените и поддържането на приемственост с положителни спомени за хора и места е процес на лечение.

Моят дом и моето семейство¹³

Чрез тази дейност: ще дадете на децата възможност да научат за семействата на другите, да укрепят чувството си за принадлежност, както и да говорят помежду си за своите семейства, за важните хора в живота им и за начина, по който живеят или са живели.

Материали:

- кутии за обувки или други картонени кутии с по-малък размер
- хартия
- ножици
- цветове
- лепило
- други неструктурирани материали като: вълна в различни цветове, конци и т.н. стари каталози, рекламни брошури

Описание на дейността:

- Семейството ми и важните хора в живота ми. Децата сядат в кръг и разказват за семействата си, за местата, където живеят, и за важните хора в живота им (това може да продължи цяла седмица).
- Създаване на апартамент. Всяко дете си носи или получава картонена кутия или кутия от обувки и с нея създава своя апартамент (мястото, в което живее) – рисува, прави мебели и т.н.
- Представяне на важни хора. Рисуват важни хора в живота си и ги изрязват от хартията. Могат да ги залепят в дома или просто да ги поставят там (напомнете им да не забравят себе си).
- Създаване на място, където да се поставят всички кутии така, че децата да могат да отиват при тях и да ги показват на другарчетата си, като им разказват за своя живот, семейства и важни хора.
- Със същата дейност децата може да създадат своята мечтана къща или апартамент и да настанят в тях всички, които обичат.
- Можете също така да използвате подобна дейност, за да построите заедно с децата мечтаното училище и общност и да обсъдите как ще живеят хората там и т.н.

Важни съвети за учителите:

- Това занимание може да се организира с деца от 4 до 9 години и да се адаптира за различните възрасти, като се използват по-трудни или по-малко трудни задачи или като децата ги изпълняват самостоятелно или с повече помощ от учителя.
- Тази дейност може да продължи седмици и месеци и да се включи в тематичните планове (Как живеят хората) или в малки проекти, насочени към начините, по които хората живеят.
- Дискусиите, свързани с тази дейност, могат да са много деликатни. Трябва да сте сигурни, че всяко дете ще се почувства гордо и щастливо от своя дом, семейство и важни хора.
- Добре е да обсъдите с децата, че има различия между местата, където живеем, **но семействата на всички са ценни и всички обичаме домовете си.**

¹³ От: Карти за творчески дейности, разработени в сътрудничество между Kinderkunst Zentrum Berlin, УНИЦЕФ и ISSA през 2016/17 г.

Автопортрети

Създаването на автопортрети е много вдъхновяващо занимание. Използвайте различни начини и средства, за да го направите. Разгледайте снимките.

Трябва да напишете имената на децата и да поставите рисунките им на стената.

Препоръчваме ви да събирате детските творби, особено такива, които показват силните им страни и това кои са и откъде са – например, автопортрети и кутии за обувки от дейността „Моят дом и моето семейство“. Когато децата напуснат лагера и детската градина, могат да вземат творбите със себе си. Това може да им послужи като утеха.

Съвети за справяне с конфликти и инциденти с проява на дискриминация¹⁴

Склонни сме да гледаме на бежанците като на хомогенна група и да отричаме, че сред тях, както и сред други различни хора и групи е възможно да възникнат инциденти с проява на дискриминация.

Предлагаме на практикуващите да направят следното, когато видят деца, които изключват другите, дразнят се, наричат ги с имена, тормозят ги и т.н.

- Ако искате децата да се научат да се държат уважително и безпристрастно, е необходима незабавна реакция. Никога не пренебрегвайте този вид инциденти и не мислете, че поведението ще се промени от само себе си.
- Обърнете се директно към детето, което е обидило друго дете, като кажете със спокоен, но твърд глас: „Подобно поведение е неприемливо в нашата класна стая. Не можеш да казваш на приятелката си Аша, че е грозно афганистанско момиче. Това я кара да се чувства наранена, тъжна или гневна“.
- Ако сте се споразумели за правилата в класната стая, споменете ги и подчертайте, че определено поведение и реакции не са подходящи. Направете го по такъв начин, че да не обвинявате детето, а обърнете внимание на поведението му (напр. вместо да кажете „Ти си груб“, кажете „Начинът, по който се отнесе с приятеля си, беше груб“).

¹⁴ Адаптирано от: Служба на министъра за децата в Ирландия.2006. Насоки за многообразие и равнопоставеност за доставчиците на грижи за деца. https://www.dcy.gov.ie/documents/childcare/diversity_and_equality.pdf and Insensitivity to Physical, Racial, or Ethnic Differences by Lesia Oesterreich, M.S., National Network for Child Care – NNCC. Част от CYFERNET, Национална мрежа за образователни изследвания на децата, младежта и семейството на Службата за разширяване (1995 г.).

- Утешете детето, което е било обект на дискриминация и обида, и му помогнете да изрази чувствата си. Например: „Знам, че когато Мира ти каза, че си грозно афганистанско момиче, си се почувствала гневна и тъжна. Нормално е да се разгневиш и натъжиш заради това. Всички ние искаме да се отнасят към нас с уважение.“
- Насърчете емпатията, като мотивирате детето, причинило обидата, да се опита да преживее чувствата на обиденото дете. Например: „Как бих се почувствала, ако някой ти каже нещо, което не ти харесва?“
- Подчертайте качествата и на двете деца. „Нейната кожа е различна от твоята и тя е от друга страна, афганистанка е. Това я прави специална и уникална. Ти също си специална. Всеки човек е различен. Някои хора са от Сирия, други са от Афганистан. Някои хора имат сини очи, а други – кафяви. Някои хора говорят арабски, а други – пуцу или дари. Всеки е различен. За мен и двете сте важни и съм загрижена и за двете“.
- Предлагайте подходящи думи и демонстрирайте уважително поведение. Използвайте тази възможност и като момент за обучение, за да дадете допълнителна информация. „Аша е афганистанка и трябва да се обръщате към нея по този начин“.
- Включете цялата група и използвайте възможността да започнете разговор/дискусия. Темата и начинът, по който ще се развие разговорът, зависят от възрастта на децата. „Никой не иска да го наричат глупав и да му се подиграват заради националността му, това наранява. Имали ли сте подобни преживявания? Почувствахте ли се наранени, когато някой каза нещо грубо за вас? Какво направихте тогава? Какво искахте той да направи?“ Ако работите с по-малки деца, можете да използвате кукли или марионетки, за да демонстрирате ситуация, в която хората ги наричат с имена или ги изолират, и да попитате децата за чувствата.

Когато възникне конфликт между децата, можете да използвате следния подход от шест стъпки (Erstein, 2007)¹⁵.

1. Подходите към ситуацията спокойно; прекратете всякакви обидни действия.
2. Приемете чувствата на децата, без да ги съдите.
3. Съберете информация, като дадете възможност на всички участващи деца да изразят гледната си точка.
4. Преформулирайте проблема.
5. Попитайте за идеи относно решения и заедно изберете едно от тях. Ако децата не могат да предложат добри идеи, дайте им няколко примера, предложете алтернативни предложения, предложете компромиси и приложете правила.
6. Осигурете последваща помощ или подкрепа, ако е необходимо, за помирение. Помогнете на децата да преодолеят конфликта.

Ако вие и децата не говорите общ език, използвайте невербална комуникация и различни помощни средства, които сте подготвили предварително. Можете да използвате кутия с изображения на различни решения или емотикони (повече от един емотикон за едно чувство, защото е възможно децата, които са в конфликт, да чувстват едно и също). Децата могат да използват емотикони, за да покажат как се чувстват. Могат също така да разглеждат изображения на различни решения и да избират тези, които им харесват.

Винаги прекратявайте конфликта и разделяйте децата.

¹⁵ Tankersley, D., S. Brajkovic, S. Handzar, R. Rimkiene, R. Sabaliauskiene, Z. Trikić и T. Vonta. (2010). Прилагане на знанията в практиката: Наръчник за преподаватели по принципите на ISSA за качествена педагогика. Нидерландия: Международна асоциация „Стъпка по стъпка“.

Намаляване на стреса върху семейството и в семейството

Както в Гърция, така и в Германия в приемателните центрове/бежанските лагери, родителите споменаваха за подобни предизвикателства:

- Възстановяване на връзката с техните силни страни и способности.
- Отпускане и наслаждаване на родителството, дори и при трудни обстоятелства.
- Грижа за децата и грижа за себе си (физическа и психологическа).
- Обърквачо преживяване като родител в приемателен център/лагер за бежанци.
- Загуба и стрес – трудности при справянето с тях.

Както вече споменахме, семействата на бежанците може да изпитват стрес по много различни причини. Много семейства на бежанци се възстановяват от преживяванията, които са ги накарали да напуснат родната си страна. Много от бежанците изпитват и трудности заради бедност и безработица, заради това, че имуществото им е останало в родината им. Често бежанците живеят в състояние на нестабилност и несигурност, което създава допълнителен стрес за семейството. Несигурността ги кара да се чувстват безпомощни и без надежда заради липсата на контрол върху бъдещето.

Стресът може да се причини от вътрешни или външни фактори. Вътрешните стресиращи фактори са нашите чувства и очаквания, до-

като външните са свързани с околната среда и събитията около нас. Вътрешните стресиращи фактори оказват влияние върху способността на човек да реагира и да се справя с външните.

Най-често срещаните стресиращи фактори за едно семейство на бежанци са:

Вътрешни стресиращи фактори	Външни стресиращи фактори
<ul style="list-style-type: none"> • Гняв • Срам • Страх • Разочарование • Провал като родител • Унижение • Позор 	<ul style="list-style-type: none"> • Физическа среда, пренаселени лагери и приемателни центрове • Липса на дом • Липса на доходи • Наранявания и влошено здраве • Липса на достъп до услуги, напр. деца, които не могат да посещават детска градина, училище, лекар

Изключително важно е да се има предвид, че родителите и полагащите грижи, които са бежанци, са изправени пред двоен стрес, свързан с:

- настоящото им положение и
- това, че са родители в трудна ситуация.

Нашата роля е да помогнем на родителите да се справят със стреса и да му се противопоставят, като изградят устойчива нагласа към него и укрепят способността си да го посрещат. Също така трябва да ги подкрепяме в родителската им роля, като им даваме възможности да играят с децата си, да ги съветваме, да ги изслушваме и да бъдем до тях.

Според Върховния комисариат на ООН за бежанците повечето бащи бежанци дават сила и стабилност на децата си в най-опасните и трудни моменти от живота им. Те защитават малките си деца, докато бягат от насилие и преследване, и изграждат нов живот, след като са били принудени да оставят всичко зад гърба си. В много случаи обаче, ако не се справят с ролята си, може да са силно стресирани и депресирани. В работата си трябва да обръщаме внимание и на бащите и да ги включваме в заниманията с децата в класната стая.

<https://www.unrefugees.org/news/celebrate-the-strength-of-refugee-fathers/>

За да намалите стреса при родителите, можете да:

Емпатия	Разберете, че някои родители все още се справят със стреса и може да не са в състояние да прекарват време с децата си или да ги подкрепят в обучението. Имайте предвид, че да бъдеш родител може да е стресиращо дори при нормални обстоятелства. Помогнете на родителите бежанци да разберат, че не са сами и че стресът е естествен.
Търпение	Имайте предвид, че някои семейства се нуждаят от време, за да изградят доверие. Започнете, като разговаряте с родителите и проявявате интерес към децата им и към тях. Давайте съвети, но никога не налагайте мнението си.
Прозрачност	Създайте безопасно пространство, където семействата могат да се срещат и да се чувстват приети и приветствани. Въведете правила, насочени към поверителност, безпристрастен подход и взаимно уважение. Уверете се, че езикът и стилът ви на общуване са подходящи. Постарайте се подходът ви към всички семейства да бъде ясен и еднакъв, избягвайте да сравнявате семействата и насочвайте в еднаква степен вниманието си към всички, полагащи грижи.
Позитивност	Използвайте позитивен език, който насърчава семействата и не ги кара да се чувстват виновни. Хвалете семействата за усилията им и за това, което правят за децата си. Споделяйте със семействата напредъка на детето, защото това може да ги накара да се почувстват горди с децата си и да се радват на успеха им.
Изграждане на общност	Организирайте забавни дейности и събития, които да помагат на родителите да се срещат с други родители и да се чувстват подкрепени.
Осмисляне	Споделете със семействата практиките за осмисляне, използвани с децата.
Участие	Някои семейства може да се почувстват овластени, когато им дадете възможност да правят нещо и да допринасят за работата ви с децата. Разговаряйте с родителите за техните силни страни и интереси и използвайте това, за да ги привлечете към дейности, като, например, ги поканите да дойдат в детската градина и да научат децата на някои умения, да им разказват приказки, да приготвят традиционна храна заедно с децата и т.н.

**Ние сме най-полезни на семействата, като си сътрудничим с тях.
Подобряването на благосъстоянието на родителите е от решаващо значение за
благосъстоянието на децата.**

3. Подкрепа за деца, които не говорят гръцки език

Едно от най-сериозните предизвикателства при предоставянето на възможности за обучение и развитие на децата бежанци е езиковата бариера. Невъзможността да общуват с децата и семействата затруднява и разочарова учителите в детските градини. От друга страна, езиковата бариера засилва стреса и общото усещане за загуба и некомпетентност.

За много от децата, пристигнали в Гърция, е малко вероятно да успеят да се придвижат до страните, до които искат да стигнат. По-голямата част от тях ще трябва да останат в Гърция и да станат част от гръцката образователна система. Ето защо е особено важно да се помогне на децата да усвоят новия език с оглед на по-нататъшното им обучение и общото им благосъстояние.

В идеалния случай в помощ на учителите са асистенти, които владеят езика (езиците) на децата, или родители, които да им помагат, за да научат децата новия език, като същевременно съхранят първия си език. За съжаление, това невинаги е възможно.

Основните въпроси, на които трябва да обърнете внимание, докато работите с деца, които не говорят вашия език, са следните:

Осигурете възможност на децата да учат и да подобрят и родния си език. Усвояването на нов език се основава на владенето на родния език. Използвайте родния език на всяко дете в класната стая/групата; научете няколко думи и изрази на езика на детето; заедно с децата и родителите създайте речник с най-важните думи; назовете на различни езици използвани материали и т.н.

Най-добрият начин да се изучава нов език е чрез **взаимодействие**: говорете с децата на гръцки или други езици, колкото можете. Помолете други служители в детската градина или лагера да правят същото. Имайте предвид, че най-благоприятна за усвояването на чужд език е функционалната среда със смислови послания, а не изолацията, където единствената цел е езикът.

Предложете на родителите на деца, които не владеят гръцки, да говорят на езика си в класната стая. Например, да разкажат история, да научат децата на някоя песен, стихче, думи и т.н.

Не позволявайте подигравки спрямо деца, които не говорят добре гръцки. Бъдете твърди. **Не е позволено да се сочат с пръст други деца.**

Препоръчителни стратегии¹⁶

- **Говорете бавно и правете паузи** – трябва да използвате естествения си ритъм на говор, но с по-дълги паузи между изреченията.
- **Бъдете търпеливи и изчакайте** – слушайте активно детето, когато говори, и не доминирайте в разговора.
- **Говорете ясно** – ограничете използването на неформална реч и жаргон. Наблегнете на думите, които са от решаващо значение за разбирането на понятието, която обяснявате.
- **Обръщайте внимание на интонацията** – обръщайте внимание на интонацията, която често оказва влияние върху значението на думата. Когато е необходимо, подчертавайте паузите между думите и изреченията, но не по неестествен начин.
- **Потвърждавайте, че разбирате детето** – когато детето полага усилия да говори на нов език, реагирайте на всичко, което казва, като потвърждавате, че разбирате намеренията му, и не пренебрегвайте инициативата му да общува.
- **Преминвайте от прости към по-сложни структури на изреченията** – започнете с най-простите изречения и когато видите, че детето напредва, преминете към по-сложни. Например:

¹⁶ Адаптирано от <https://www.reyn.eu/app/uploads/2017/04/Korak-po-korak-Reyn-brosura-Cujes-li-me-ENG-preview-small1.pdf> и от материалите, разработени от Доун Танкерсли за онлайн курс по многоезично езиково развитие при малките деца и програмата на ISSA „Образование за многообразие“ – програма за деца.

започнете с „Децата учат песнички“, вместо да казвате: „Ученето на стихчета и песнички е едно от нещата, които децата правят в предучилищна възраст“.

- **Разширявайте и допълвайте казаното от детето** – Повторете казаното от детето и добавете малко нова информация. Например, ако детето каже „топка“, отговорете: „Да, топка. Червена топка.“
- **Моделирайте желаната реакция** – покажете на децата звук, дума или езикова форма, които те все още не произвеждат сами в разговора. Моделирането може да се използва и за да се покаже на децата какво се очаква да кажат или направят.

Може да се наложи децата да чуят нова дума 40 или повече пъти, преди да са готови да я използват правилно и самостоятелно.
- **Разказвайте** – говорете за всичко, което прави детето, сякаш го описвате на човек, който не е в класната стая, за да го види. Целта на разказването е да съчетаете играта, работата и действията на детето, като използвате подходящ език.
- **Дайте на децата достатъчно време да преработят чутото** – не преминавайте твърде бързо към нови въпроси или примери.
- **Обръщайте внимание на лексиката** – използвайте по-често употребявани думи. Обяснявайте непознатите термини. Използвайте синоними, но не прекалено много, тъй като това може да обърка детето.
- **Използвайте кратки и не толкова сложни изречения** – не използвайте предложни изрази, които не са от решаващо значение за смисъла на съобщението, и използвайте съществителни вместо местоимения.
- **Използвайте нови думи в естествения им контекст** – използване на нови думи и структури на изречения в познат за децата контекст/съдържание.
- **Повтаряйте важните думи** – като кажете нещо повече от веднъж, давате на детето повече от една възможност да „улови“ значението на думата, която повтаряте. Можете да подчертаете дадена дума и като по-често я използвате в началото или в края на изречението.
- **Изслушвайте** – постарайте се да слушате децата повече и да ги насърчавате да говорят, вместо да доминирате в разговора.
- **Използвайте конкретни материали** – използвайте предмети, снимки, графични бележки и видеоматериали. Осигурете визуални материали за цялата нова лексика, за да се задейства паметта на децата:
- **Използвайте невербални изразни средства** – жестове, движения, език на тялото и ролеви игри.
- **Двуетични/многуетични етикети** – маркирайте предметите и частите на класната стая двуетично. Винаги използвайте два различни цвята – един за обозначаване на единия език и един за другия (или повече, ако езиците са повече).
- **Учебни материали** – класната стая трябва да е пълна с материали, които стимулират децата да развиват езиковите си умения: книги, книжки с картинки, театрални кукли, звукозаписни устройства, химикалки, листове хартия, комикси...
- **Насърчавайте децата да разговарят помежду си.**
- **Карайте децата да се чувстват горди** – започнете с това, което децата вече знаят, и ги насърчавайте да разказват за предишния си опит.
- **Проявявайте ентузиазъм, доверие, но и търпение** – това ще позволи на децата да експериментират с езика, вместо да се отказват.
- **Открито и директно хвалете и насърчавайте децата.**

Това са реквизитите, разработени от ученици по време на лятната програма на университета в Патра – първият помага на децата да изразяват емоции, вторият – да говорят за времето, а третият – за сезоните.

(Stellakis N. и Spiliopoulou G., Факултет по образователни науки и ранно детско образование на Университета в Патра)

Важна роля играе средата, подкрепяща усвояването на езика и развитието на грамотността¹⁷. Използвайте всички средства, с които разполагате, за да въведете езика (езиците) в класната стая. За тази цел могат да са ви полезни следните съвети:

- **Дневното разписание, както и** други списъци да са поставени в стаята на нивото на очите на децата; учителите да използват рисунки, снимки и писмен текст както с печатни букви, така и написан на ръка.
- **Децата да имат възможност да четат, пишат и разговарят във всеки център;** всичко, което децата създават, пишат, произвеждат, рисуват, се поставя на нивото на очите на децата, за да могат да се гордеят; да се насърчават децата да „играят“ с езика по много различни начини (да измислят думи, създават истории, в които думите са на неправилно място в текста, да пишат така, както искат, да пишат върху различни повърхности, да пеят глуповати песни и т.н.).

Подхранвайте традициите на общностите и семействата, от които са децата. Събирайте музика, традиционни песни, приспивни песни, традиционни игри, обичаи, истории и поговорки. Помолете родителите да ви помогнат. Те може да изпеят песни, които да запишете и да използвате в ежедневните дейности. Ако родителите не могат да четат и пишат, опитайте се да намерите някой, който да ви помогне. Включете това съдържание в ежедневната работа. Например, използвайте традиционните игри като дейности за загряване. Ако имате деца с различен културен и езиков произход, направете план за представяне на многообразието в класната стая.

¹⁷ Адаптирано от Trikić, Z. и M. Ionescu (Ed.) (2012). Изграждане на възможности в ранното детство от самото начало, Ръководство за учители за добри практики в приобщаващи услуги за ранно детство, Ромски образователен фонд – <http://ftp.issa.nl/sites/default/files/AGS%20Good%20Practice%20Guide.pdf> и от Blashka, J.K. (1998.), VIEWS (Spring, 12–13, 23).

- **В класната стая да има библиотека** или поне един кърт или рафт с книги, списания, периодични издания, карикатури и др.; да има материали за разказване на истории и драматизации; разнообразие от книги; голям брой книги (по възможност 5 до 8 на дете); книгите да са достъпни, за да могат децата да ги вземат, когато пожелаят; книгите да са поставени така, че децата да виждат заглавната страница; да има баланс между това, което може да се приеме като книги „за момчета“ и „за момичета“, както и книги, които показват половете в неочаквани роли, книги на различни теми, свързани с многообразието, равенството, справедливостта; в тази част от стаята трябва да има възглавници, матраци и др.
- **Етикетиране:** четенето и писането се показват по много различни начини (напр. етикети върху материали, предмети, центрове на различни езици) – така децата най-добре развиват „речник чрез възприятията“.
- Има много възможности за **драматизации, ролеви игри и символични игри**.
- **Децата могат да използват компютри** – има много програми, които подпомагат ранното ограмотяване и усвояване на езика.
- **Педагозите четат на децата или им разказват приказки** поне веднъж на ден, а когато е възможно, и повече от веднъж. По всяко време на деня може да се чете.
- **Рисунките и картините на децата обикновено се изпращат на родителите или се споделят с тях** – това предизвиква много смислени разговори с родителите и също така им помага да видят напредъка, който децата им постигат. Освен това научават какво правите с децата.
- **Децата носят книги от детската градина на мястото, където живеят** – тогава родителите могат да четат по-често на децата. Дори и да са неграмотни, пак може да им се дадат книгите; родителите ще разглеждат картинките в книгите и ще разговарят за тях с децата си. Тъй като може да бъде трудно в условията на лагера, решете в зависимост от условията дали да го направите.
- **Педагогът редовно и непрекъснато показва как да се използват материали за ограмотяване.**
- **Центровете за игра и учене имат ясно определено пространство** – изследванията показват, че правилно проектираните и оборудвани пространства често мотивират децата сами да избират материали, с които да се ограмотяват. Книги и материали за писане може да има във всички центрове.
- **Речници на стената**, в които има картинки и думи на различни езици (говорени от децата в групата/класа)

Цветовете – Речникът на стената¹⁸

Учителят разпечатва или рисува кръгове в различни цветове на листове във формат А3 и ги поставя на стената така, че всеки ден децата да имат достъп до тях. С помощта на децата и членовете на семейството добавя имената на цветовете на всички езици, които говорят децата в детската градина (на снимката учителят е използвал английски, френски, арабски и фарси). Децата се научават да назовават цветовете на гръцки и на своя език.

¹⁸ Тази дейност е въведена от Н. Стелакис и Г. Спилиоупу от Факултета по образователни науки и ранно детско образование на Университета в Патра и е реализирана в детските градини по време на летните програми.

	Ελληνικά	Αγγλικά	Γαλλικά	Αραβικά	Φαρσί
	Κόκκινο	Red	Rouge	أحمر (Ahmar)	قرمز (Ghermez)
	Μωβ	Purple	Pourpre	ارجواني (Urjuwaani)	ارغوانی (Arghavâni)
	Μπλε	Blue	Bleu	أزرق (Azraq)	آبی (Âbi)
	Πράσινο	Green	Vert	أخضر (Akhdar)	سبز (Sabz)
	Κίτρινο	Yellow	Jaune	أصفر (Asfar)	زرد (Zard)
	Πορτοκαλί	Orange	Orange	البرتقالي (Burtuqali)	نارنجی (Nârenji)

	Ελληνικά	Αγγλικά	Γαλλικά	Αραβικά	Φαρσί
	Γκρι	Grey	Gris	رمادي (Rmadi)	خاکستری (Khâkestari)
	Άσπρο	White	Blanc	أبيض (Abyad)	سفید (Sefid)
	Ροζ	Pink	Rose	زهري (Zahri)	صورتی (Surati)
	Καφέ	Brown	Marron	بني (Bunni)	قهوه‌ای (Ghahveyi)
	Μαύρο	Black	Noir	أسود (Aswad)	سیاه (Siyâh)

Дейности, които подпомагат усвояването на езика

Можете да използвате и някои от следните дейности. Повечето от тях не изискват познаване на езика, но помагат за изучаването му и подобряват цялостното развитие на детето.

Дейности с движение – Творческо движение¹⁹

Ако всеки ден прилагате творческото движение, това може да окаже силно въздействие върху ежедневието на децата, тъй като съчетава физическа активност и средство за себеизразяване. Освен ползите от активното движение, то дава възможност за богато преживяване с изследване и творчество.

С помощта на творческото движение децата развиват уменията да контролират телата си и да се движат в пространството заедно с други деца. То е приятно, облекчава стреса, изгражда мускулна сила, издръжливост и подобрява ловкостта и координацията. Помага на децата да следват инструкции, да слушат сигнали, да уважават другите, докато се движат и се разполагат в едно и също пространство. Това, което по-малко се отчита и по-малко е изследвано за предучилищната възраст, е, че творческото движение е полезно дори за решаването на проблеми, за критичното мислене, езиковото развитие и работната памет. Изследванията показват, че движението и физическите упражнения могат да предизвикат растежа на нови мозъчни клетки и да улеснят ученето. Творческото движение позволява на малките деца да задават въпроси и да намират отговори и новаторски решения на проблеми, като използват тялото си.

Има четири елемента, свързани с творческото движение, и дейностите, които да се организират около тях²¹:

- **Различни движения на частите на тялото:** например, маршируване с вдигнати нагоре ръце, сгъване на едното коляно, като другото се държи изправено, ходене на пръсти и т.н.
- **Различни движения в пространството:** движение назад, настрани, завъртане, в квадратна форма и т.н.
- **Движения с различен ритъм:** бавно, бързо; марш седем стъпки и спиране и т.н.
- **Движение в различни енергийни пространства:** движение като във вода, движение като в подвижни пясъци, движение като с боси крака по горещ пясък, движение без звук и т.н.

Ако използвате някакъв реквизит като, например, шал или копринена кърпа, панделки на къси пръчки, с които да се движите, или обръчи, ще добавите още едно измерение и предизвикателство към дейностите със свободни форми на движение. Малки музикални инструменти, малки фенерчета или оптични светлини, плюшени животни или дори шапки могат да провокират въображението на децата в търсенето на нови начини за движение.

Творческото движение може да се превърне и в стратегия, когато децата са неспокойни и чакат на опашка реда си, за да си измият ръцете, или дори по време на дейности в кръг. Можем да им предложим различни начини да се движат (например с лакти или колене), да им кажем да се движат, като броим до определено число, и след това да замръзнат или да се движат бързо или бавно. Можем да ги помолим да се движат във формата на триъгълник.

Творческото движение може да се използва и за традиционни танци от различни страни. Например, децата да учат учителя и другарчетата си на традиционни танци от своята страна, а учителите да ги учат на гръцки танци. Родителите също могат да участват.

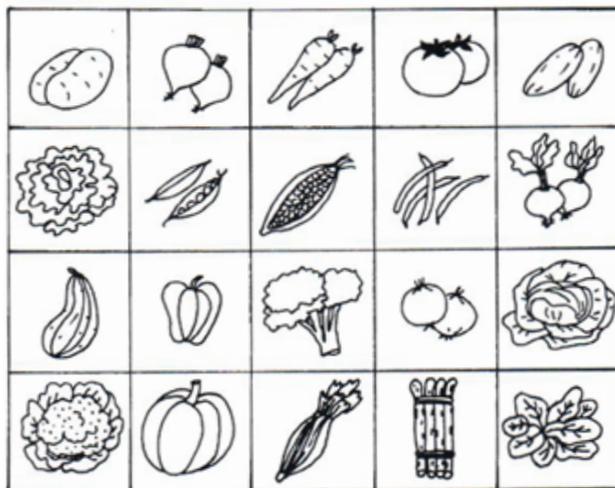
¹⁹ Откъс от: „Демократични класни стаи в предучилищна възраст, ориентирани към детето“: Стъпка по стъпка“, 2018 г.

²⁰ Ratey, J. (2008). SPARK: Революционната нова наука за упражненията и мозъка. Ню Йорк: Little, Brown.

²¹ Dow, C. (2010). Малките деца и движението: силата на творческия танц. Малки деца. Национална асоциация за обучение на малки деца. <https://www.naeyc.org/tyc/files/tyc/file/V6N1/Dow2010.pdf>).

Лото табла²²

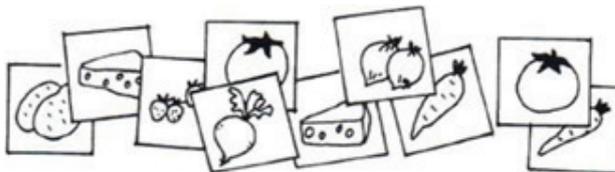
Тото таблата са табла с картинки или цифри; те служат за различни игри с подреждане. Предлагат се в различни видове, но всички изискват наблюдение, сравняване на прилики и разпознаване на разлики. Тези умения за съпоставяне са много важни за усвояването на знания в природните науки, математиката и понятия за подготовката за четене. Лото таблата могат да включват разпознаване на цветове, цифри, плодове и снимки на хора и да служат като допълнение към темите по обществени науки. Например, ако се изучават видовете храни, учителят може да създаде лото табла с плодове, зеленчуци и протеини. Като задава отворени въпроси, той помага на децата да разширят речника си.

Можете да запишете имената на предметите на гръцки език и на езиците, които говорят децата.

Подгответе карти за съответствие с картинките от таблата.

Използвайте ги във всякакви комбинации, но с акцент върху повтарянето на думите на различни езици. Използвайте тази възможност и за да разработите групов стenen речник.

Куклено представление²³

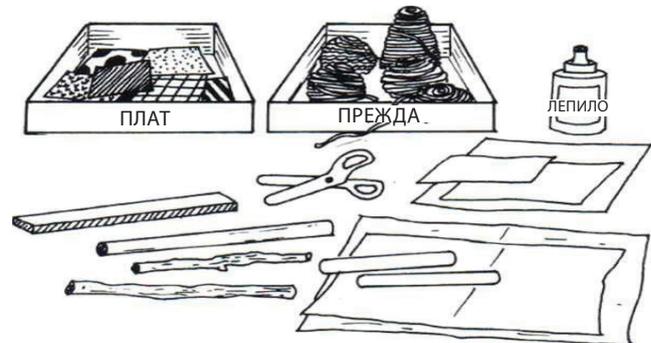
²² Coughlin A.P., K.A. Hansen, D. Heller, R.K. Kaufmann, J. Rothschild Stolberg и K. Burk Walsh: Стъпка по стъпка: Програма за деца и семейства. Създаване на класни стаи, ориентирани към децата: 3–5 години. ISSA.

²³ Ibid.

Куклите се използват за различни преживявания с драматични игри. Независимо дали разиграват сцена от приказка, дали предават житейска ситуация или дали разказват сън с ролева игра, децата използват кукли, за да изрекат на глас нещата, които са в съзнанието им. Куклите стимулират детето да използва езика по естествен начин. Освен многобройните езикови, социални и емоционални ползи от куклите в драматична игра, изработването на кукли позволява на децата да изразят своята креативност и въображение. Използването на разнообразни кукли (кукли на клечки, кукли за пръсти и кукли-торбички) дава възможност за избор, насърчава нови ситуации и стимулира интерес.

Материали:

- пръчки, големи клонки
- малки хартиени торбички
- парчета платове, хартия
- лепило
- вестник или памук
- дървени пръчици за език или дървени клечки за сладолед
- прежда, конци, копчета, ножица

Подготовка:

- По-малките деца могат да поставят торбичка върху пръчката и да я напълнят с вестник или памук.
- Учителят помага да се завърже горната част на торбичката за пръчката, като се образува глава.
- Детето може да нарисова или залепи декорации на главата или лицето.
- Детето облича куклата, като подбира парчета хартия или плат.
- По-големите деца с удоволствие рисуват герои от приказки върху хартия от блокчета за рисуване. След като изрежат героите си, те ги залепват върху картон и ги прикрепят към дървените пръчки.

Дейност:

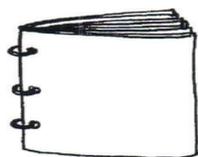
Някои деца не желаят да говорят по време на груповите занимания или приказките. Почти по магически начин, когато държат кукли, тези деца си играят на „куклата говори“ и така участват в диалога. Ето някои примери за въпроси и коментари на учителя, които улесняват говоренето: „Това бебе няма да заспи без приказка. Може ли вашата кукла да разкаже приказка на бебето?“ „Какво обича най-много вашата кукла за десерт – плод, сладолед или торта?“

Продължения и вариации:

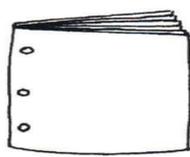
При по-големите деца направете сценична площадка (голяма картонена кутия е подходяща) или фон (с гладък чаршаф). Децата ще обрисуват сцената за куклена игра.

Книга за мене²⁴

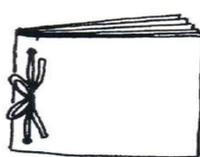
Литературата предлага на децата нови идеи и разбиране. Тя стимулира мисленето и езиковото развитие. За да вдъхнете любов към книгите, четете на децата всеки ден и ги насърчавайте сами да създават книги. Тази дейност дава възможност за избор, тъй като те сами избират темите в зависимост от собствените си интереси. Дейността също така кара децата да мислят за различни начини, по които да създават книгите. Чрез изработването на книги с децата учителите могат да адаптират съдържание за всяка област на учене. Освен това имат възможност да попълнят библиотеката на класа с книги на различни езици и от различни култури.

ХАЛКИ

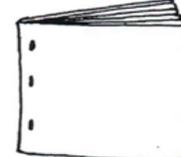
ЩИФТОВЕ

ВРЪВ

ТЕЛБОД

ТЕЛБОД

Материали:

- дебела цветна хартия
- ножици
- телбод
- ластици
- картон
- корда или лепило
- перфоратор
- крепежни елементи за хартия
- стари списания, каталози, поздравителни картички и др.

По време на работата в кръг или сутрешната среща обяснете на децата, че ще направят „Книга за мен“. Всяка книга ще бъде малко по-различна, защото всеки човек е уникален, но и всички хора си приличат в много отношения. „По какво си приличаме всички?“ С течение на времето можете да включите в книгата дейности като: отпечатащи на ръцете ми, отпечатащи на краката ми, отпечатащи на пръстите ми; колко членове има моето семейство; цветът на очите ми; любимият ми цвят; история за мене, когато съм бил бебе; любимото ми занимание, любимите ми думи на моя език и т.н. Може децата да диктуват на учителя и да рисуват картинки, които да придружават разказа.

Когато книжките са готови, учителят трябва да ги постави в зоната за четене и писане, за да ги разгледат децата. Те ще се радват да видят себе си и другите деца. Дейността помага на децата да изградят положителен подход към различията, тъй като научават повече за собствените си характеристики и тези на съучениците си и започват да ги разбират.

²⁴ Ibid.

Подгответе няколко мостри на книги с различна форма. Децата избират формата и темата на книгите.

Използвайте всички езици, които се говорят във вашата група. Направете речници – имена на частите на тялото, важни думи и т.н. Винаги можете да помолите родителите или някой от лагера да ви помогне. Тази дейност ще ви помогне да установите контакт със семействата, както и да научите някои думи от езиците, които говорят децата и семействата им.

Звученето на езика²⁵

По време на тази дейност децата ще разкажат за езика, на който говорят в семейството си. Така ще започнат да разпознават разликите между тези езици. Децата ще започнат да се гордеят със собствената си култура и да уважават другите култури.

Можете да използвате телефона или компютъра си, за да записвате децата.

Описание на дейностите:

Разговаряйте с децата за езиците/диалектите, които говорят у дома. Опитайте се да запишете тези различни езици/диалекти на телефона си (например, попитайте родителите или децата). Пуснете няколко различни езика/диалекта на децата и ги помолете да познаят кой е този език/диалект.

Предложете да преведете известно стихотворение на родния им език и да го поставите на стената или пред класната стая.

Допълнителни дейности за усвояване на нов език²⁶

Малки деца – детска градина

Тайната чанта²⁷

Целта на тази дейност е да помогне на децата да разпознават и идентифицират нови думи и термини. Така децата ще запомнят правилните думи и ще ги включат в речника си.

Материали: набор от картинки, набор от сходни предмети. В идеалния случай децата може да познаят предметите от детските стихчета и песнички, които сте използвали в игрите със стихчета или при други игри, изброени по-долу.

Риболов²⁸

Идеята на тази дейност е да накарате децата да казват познати думи и изрази. Като разглеждате картинките и говорите за тях, давате възможност на децата да разграничат подробности в тях и да ги опишат.

Материали: въдица (пръчка, връв, магнит); картинки на животни, храни и/или предмети от бита и съответните предмети; рибки от картон в различни цветове; кламери.

²⁵ Образование за многообразие – Програма за възрастни, работещи с и за деца – Наръчник, 2018 г., ISSA.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Sallinen и др. (2011 г.).

²⁸ *Ibid.*

Процедура:

1. Поставете картинките в торбичка и дайте по един предмет на всяко дете. Извадете една картинка от торбичката и кажете как се нарича: Имам конче. Кой има кончето?
2. Детето, което има такъв предмет, го вдига и повтаря с вас: Аз имам кончето. Поставете картинката и предмета на пода, така, че всички да ги виждат. Може децата да изпеят песничка за конче. След като разгледате всички картинки и предмети и изпеете песните, свързани с картинките, децата може да ви помогнат да ги сложите обратно в торбата и да назоват всеки предмет, когато го слагат в торбата.
3. Ако децата познават думите, помолите ги да поставят предметите в торбата по следния начин: Ана може да вземе топката, Осиян може да вземе кончето... По време на заниманието трябва да говорите за предметите, да обръщате внимание на интересите на децата, да допълвате изреченията на децата, да повтаряте думите и да ги използвате в разговора си. Не казвайте „това не е правилно“, не ги поправяйте, просто повторете правилната дума.

Оценявате как децата разбират езика

- Могат ли децата да следват указанията?

Оценявате как децата се изразяват на езика

- Могат ли да назоват предмета?

Важни думи от семействата

Всеки има думи, които са специални за него. Като помолите членовете на семействата да изпратят думи, които назовават важни неща в живота им, децата не само ще обогатят речника си, но ще научат и някои неща за живота на семействата си. Изследването на думи е чудесно занимание за децата и ги кара да говорят, като молят хора, които познават, да им казват любимите си думи. Думите може да са на всеки език.

Процедура:

1. Направете въдица от пръчка и залепете малък магнит на единия край на връвчица, а другия край на връвчицата закрепете на края на пръчката. Нарисувайте картинки или използвайте готови картички, които можете да намерите в интернет. Изрежете рибките, залепете картинките върху тях и прикрепете по един кламер на всяка рибка.
2. Разстелете рибите на пода, като страната с картинката е обърната надолу. Помолете децата да се редуват да „ловят“ риба с ваша помощ и да назовават картинката. След това разгледайте картинките заедно с децата, опишете ги и ги обсъдете. Можете да назовавате и цветовете.
3. Когато приключите играта, може да пеете песни или да рецитирате детски стихчета, свързани с картинките. Можете да използвате също така песни и детски стихчета от предишни занимания.
4. Може да разнообразите играта, като скриете предметите в стаята и оставите децата да ги намерят, като следват вашите подсказки.

Оценявате как децата разбират езика

- Могат ли децата да назоват картинките?
- Могат ли децата да изпеят песните или да кажат стихчетата, които се съчетават с картинките?

Части на тялото

Целта на тази игра е да се научат думи и да се включат в речника на децата. Децата ще научат нови думи и едновременно с това ще започнат да използват познати думи. Започнете с някои детски стихчета и песнички за тялото.

Материали: средно голяма кукла, куфарче или кутия и одеяло за кукла или възглавница, лепенки (колкото са децата в групата).

Дейности с деца:

Помолете семействата да ви кажат до 5 важни за тях думи и да ги напишат на езиците, които говорят в семейството. Помолете децата да нарисуват картинки със семействата си за всяка от тези думи.

1. Създайте стена от думи с рисунките на децата.
2. Децата могат да правят графики за думите (колко от тях са еднакви или започват с един и същ звук). Тези думи може да се споменават и затвърждават, когато се работи по теми, при които се прилагат.

Това занимание може да се провежда и с по-големи деца в първи клас в училище.

Процедура:

1. Извадете куклата от куфара или кутията и разкажете на децата за нея: как се казва куклата, какво обича, къде живее и т.н. След това кажете на децата, че куклата има нужда от малко помощ от тях, защото се е наранила. Куклата казва: „Ох, ох“ и ви прошепва „къде я боли“. Кажете на децата къде ви е казала, че я боли; децата отиват едно по едно до куклата, за да сложат заедно с вас лепенки върху съответните места. След това можете да целунете куклата там, където я боли, за да ѝ мине, и отново назовете частта на тялото. Повторете това с всички деца. Когато всички деца са поставили лепенки на куклата, тя е щастлива и казва, че вече не я боли.
2. Ако използването на лепенки не е разрешено, можете да играете играта, като просто попитате куклата къде я боли и да духнете на това място. Друга възможност е да изрежете лентички от марля и да ги завържете там, където я боли.

Оценявайте как децата разбират езика

- Могат ли децата да посочат различните части на тялото, когато ги назовавате?

Оценявайте как децата се изразяват на езика

- Могат ли децата да посочат части от тялото, които може да болят?

Както за по-малки, така и за по-големи деца**Аз съм²⁹**

Това занимание развива умения за драматична игра, изразяване на езика, умения за подреждане и памет, а и децата също се забавляват!

Материали: Реквизит, свързан с една от изброените по-долу примерни дейности.

Думи, които можете да използвате: обличане, подреждане на масата, приготвяне за лягане, вечеря/обяд, приготвяне на сандвич, оцветяване на картинка, обуване на обувките, миене на зъбите, извеждане на кучето на разходка, игра на къща, игра на училище, всякакво занимание с преструвки.

Процедур:

1. Изберете ежедневни дейности, които са забавни и познати на децата. Най-подходящи са обикновените и рутинни действия.
2. Кажете на едно дете: „Покажи ми как да...“
3. Нека едно от децата първо да изиграе някаква дейност, като назовава действията, които показва. Например, за приготвяне на сандвич: вземи хляба, вземи маслото и т.н.

²⁹ Rockwell, R. и др. (1999).

Вариации на дейността:

1. Помолете едно дете да опише какво прави друго дете, докато извършва някакви действия.
2. Накарайте едно дете да каже на друго какви действия трябва да извърши, за да направи нещо. Например, за заспиване: сложи глава долу, затвори очи и т.н.

Оценяват ли децата как се изразяват на езика

- Могат ли децата да опишат какво правят, докато извършват дадена ежедневна дейност?

Оценяват ли децата как разбират езика

- Ако едно дете изиграва някаква дейност, докато друго дете му я описва, може ли детето, извършващо дейността, да разбере какво трябва да прави?
- Могат ли децата да опишат дейността в „правилната“ последователност?

Какво казва лицето ми?³⁰

Изражението на лицето е един от начините за изпращане на послание към другите. Тази дейност позволява на децата да практикуват тази „социална употреба“ на невербалния език с помощта на огледало. Разчитането на изражението на лицата на другите е също толкова важно, колкото и разбирането на това, което може да „казва“ собственото ви лице.

Материали: Огледало, списък с изражения на лицето.

Думи, които можете да използвате: щастлив, тъжен, смел, развълнуван, луд, ядосан, уплашен, изненадан, срамежлив, лице, огледало.

Процедура:

1. Помолете децата да седнат пред дълго огледало.
2. Насърчете всички да направят „щастливо“ лице. Всяко дете поглежда своето лице и „щастливите“ лица, които са направили останалите деца.
3. Помолете ги да направят друг вид „щастливо“ лице. Отново всяко дете поглежда своето лице и лицата на останалите деца.
4. Насърчавайте ги да правят различни лица, които могат да се прочетат – например, уплашени, изненадани, развълнувани или тъжни.

Вариации на дейността:

1. Децата могат да се разделят по двойки и да разчитат израженията на лицата си.
2. Нарисувайте различни „четливи“ лица, изразяващи различни чувства и емоции.
3. Назовете събитие или повод като, например, каране на влакче в увеселителен парк или посещение на рожден ден, и помолете децата да направят „лице“, което съответства на събитието.
4. Направете противоположни лица като, например, щастлив/тъжен, развълнуван/скупаещ и уплашен/смел.

Оценяват ли децата как се изразяват на езика

- Могат ли децата да назоват (маркират) различните чувства, които показват техните лица и лицата на другите?

Оценяват ли децата как разбират езика

- Могат ли децата да разберат значението на различните думи за изразяване на „лице“ като, например, щастлив, тъжен или ядосан?
- Могат ли децата да свържат думата за изразяване с лицето, което виждат?

³⁰ Ibid.

Животинска ферма³¹

Тази дейност помага на децата да се научат да назовават селскостопански животни на гръцки език. Освен това ще имат възможност да назоват животните и на първия си език.

Описание:

Учителят представя на децата онлайн изображения, които показват селскостопански животни. Учителят назовава животните и децата се учат да произнасят думите за тях на гръцки език. Освен това учителят ги насърчава да казват думите за животните на техния език. След това заедно с учителя децата създават различни селскостопански животни, като сгъват хартия (оригами, ако е възможно) или като правят животни и маски на животни от пластмасови пластини и оцветяват или обличат някои от тях, ако искат. Децата се приканват също да имитират животни, като издават звуци, ходят като различни животни и т.н.

Сензорни дейности с вода и рисуване с пръсти

„Цапаци“ материали³²

„Материалите, с които децата може да се изцапат, са от съществено значение за програмите за деца в предучилищна възраст. Основните материали, като вода, пясък, почва и кал, привличат повечето деца. Децата обичат да си играят с тях.

Играта с вода и други „цапаци“ материали:

- Има релаксиращ и успокояващ ефект върху децата.
- Позволява на децата да се изразяват творчески и им помага да си създадат положителна представа за себе си.
- Помага на децата да развиват речта си, да обогатяват речника си, както и да подобряват комуникативните си умения.
- Спомага за развитието на фината моторика.

Игри с вода

Без сапун	Със сапун
Децата използват гъба или кърпа, за да избършат водата, която се е разляла на масата.	Децата използват гъба или кърпи, за да измият куклите и да ги подсушат с кърпа.
Децата преливат вода в различни съдове и бутилки със или без фуния.	Децата изпират и дрехите на куклата; използват два пластмасови контейнера – един за пране и един за изплакване. Окачват дрехите на шнур и ги защипват с щипки. Това е възможност да поговорите с децата за това как го правят у дома. По-топло ли е там, по-бързо ли съхне?

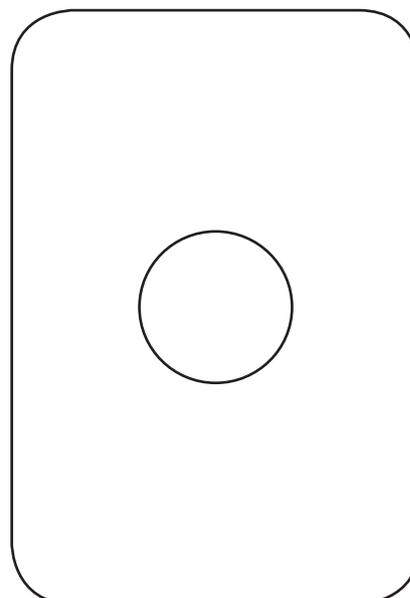
³¹ Тази дейност е създадена от Stellakis N. и G. Spiliopoulou, Факултет по образователни науки и ранно детско образование на Университета в Патра. Снимката представя работата на децата от приемния център.

³² Адаптиран материал от CIP Center for Interactive Pedagogy, член на ISSA от Сърбия.

Децата рисуват с „вода“ с помощта на четки за рисуване; нека водата да е в купа или в контейнер за бои.	Оставете на децата да измият столовете в стаята.
Децата правят „рисулки“ с вода с помощта на пръскачка и може да пръскаат по бетонния под или стената.	Играйте на игри за миене на коли и ги оставете да мият камиони, вагони и автомобили.
Децата наблюдават предмети, които плуват или потъват във вода.	Оставете децата да правят сапунени мехури. Използва се чаша от полистирол или хартия и пластмасови сламки. Поставят сламката в чашата и духат!
Децата наблюдават как водата променя цветовете на потопени предмети като камъни, дърво, бетон или платно.	Децата правят сапунени балони в пластмасови контейнери или различни видове шейкър. Те обичат да играят със сапунена вода, особено ако в нея се добавят цветни капки.
Децата пълнят няколко бутилки с вода над капки с различни цветове. Смесват цветна вода от различни бутилки.	<p>Рецепта за дълготрайни сапунени балони:</p> <p>3/4 чаша препарат за миене на съдове;</p> <p>1/4 чаша глицерин или захар;</p> <p>1 литър вода.</p>
Децата откриват какво се случва, когато масло и вода се смесят. Смесват в бутилки вода и масло, добавят различни цветове и ги разклащат. Какво се случва?	
Какво става, когато купа с лед е в топла стая?	
Децата пълнят бутилки с различна форма с различно количество вода и произвеждат различни звуци, като ги почукват.	

Хубавата престилка е абсолютно най-важното нещо за всякакъв вид дейности с „мръсни“ материали. Независимо дали престилките се изработват от възпитатели или родители, трябва да се спазват следните инструкции.

- Престилките трябва да са водоустойчиви.
- Трябва да бъдат направени така, че децата да могат да ги обличат без помощта на учителя.
- Престилките трябва да са изработени от издръжливи материали. Можете да използвате различни пластмасови материали във весели цветове, в това число и торби за боклук.
- Изрежете дупка в средата за главата на детето.

Акcesoарите за водни игри трябва да са изработени от пластмасата и дърво или алуминий. Стъкло, разбира се, не трябва да се използва. Ето някои предложения:

- гъба
- кърпи
- четки за миене
- бутилки с различни размери
- манометри
- пръскачки (обикновено за пране)
- купи
- пластмасови вани и мивки за вода
- големи лъжици
- черпак
- капкообразуватели
- по-големи четки
- тапи с различни размери
- кофи
- плаващи / потъващи предмети
- по-малки лодки
- пластмасови сламки
- пластмасови чаши (от кисело мляко)
- различни видове контейнери
- шейкъри
- малки метли
- пластмасови вани
- връв
- щипки
- чаши с препарат за миене

Рисуване с пръсти и други подобни дейности

Рисуването с пръсти е художествено изразяване. Важно е да се съсредоточите върху свободата на движенията и удоволствието от разнасянето на цветовете с ръка направо върху хартията. Въпреки че резултатът от дейността може да е прекрасен и привлекателен, това не е основната цел на заниманието.

За децата бежанци възможността да играят и да се изразяват творчески е от голямо значение.

Рисуването с пръсти може да се организира както в класната стая, така и на двора. не е задължително повърхността да е хартия; може да се рисува направо върху масата. Ако е необходимо, използвайте парче водоустойчив или пластмасов материал, за да предпазите повърхността на масата.

Добре е децата да стоят прави, докато рисуват с пръстите, за да имат свобода на движенията. Освен с пръсти, могат да използват дланите си, ставите, ръцете, дори лактите. Материалите за рисуване с пръсти може да се подготвят предварително или да се изработят по време на дейността.

Ето някои полезни рецепти и идеи:

- 1 чаша нишесте
- 1 чаша студена вода
- 3 чаши вряла вода
- 1/2 чаша настърган сапун
- 1 лъжица глицерин (осигурява лъскав цвят, не е задължително)
- цвят, темперна боя на прах, или боя за храни

Разбъркайте в купа нишестето в малко студена вода, като бавно добавяте врялата вода. Разбъркайте добре и варете, докато се сгъсти. Добавете сапуна и боята.

Ако нямате нишесте, ето и рецепта с брашно:

- 2 чаши брашно
- 5 чаши студена вода
- 1/4 чаша сол
- цветът

Постепенно изсипете студената вода в брашното. Разбърквайте енергично и равномерно, докато варите на умерен огън до сгъстяване. Ако има бучки, разбийте ги с миксер.

Вместо да добавяте цвят към рецептите за рисуване с пръсти, може да сложите темперна боя на прах в солница, за да могат децата да поръсят работата си, ръцете си или хартията.

Ето още една проста рецепта, която е особено полезна, ако планирате занимание за рисуване с пръсти **направо на масата**:

Изсипете шишенцето с течното нишесте върху повърхността и след това изсипете темперната боя на прах. Оставете децата да рисуват върху масата. Не се притеснявайте, масата се почиства лесно.

Рисуването със сапун е друга дейност с „мръсни“ материали. Обикновено се рисува направо върху повърхността на масата.

Рецепта за рисуване със сапун:

- 1 чаша настърган сапун
- 1/2 чаша вода (малко повече, ако има нужда от повече течност)

Ако искате, добавете цвят. Разбърквайте сместа, докато се сгъсти.

Ето някои допълнителни материали, които превръщат рисуването на масата в истинско удоволствие и дават на детето разнообразни възможности за развиване на креативността.

Опитайте с:

- Пяна за бръснене – нанесете направо върху масата. Тя е с малко по-различна структура от цвета и има приятна миризма. Ако искате, добавете цвят (темперна боя на прах).
- Рисуване с пудинг.
- Нишесте и гореща вода – това е истинско забавление на масата или кутията. Нека децата да направят топчета от тази смес.

Съвети:

1. Винаги проверявайте дали децата искат да играят с тези материали. На някои деца не им харесва. Не ги подтиквайте да го правят, ако не искат.
2. Включете в този вид дейност по-малко деца, за да могат да се движат свободно около масата. Пространството е много важно.
3. Уверете се, че всички сте си сложили престилки.
4. Уверете се, че всички ръкави са навити както трябва.
5. Ако използвате хартия, осигурете място, където да съхнат творбите на децата. Ако нямате въже, на което да окачите детските рисунки, разстелете хартията на пода. Изсушаването отнема няколко часа.
6. Винаги дръжте наблизо: кофа с вода, хартиени салфетки и празна кофа, за да може веднага да се измиват ръце, ако е необходимо.

„Кутии за сетивата на децата“³³

Децата използват усещането за допир, за да изследват и оценяват преживяванията си. С тайнствената кутия „докосни и кажи“ се дават обяснения в допълнение към грамотността, защото децата разширяват речника си, докато описват какво усещат. Заниманието с тайнствена кутия включва предмети от природата; разнообразието от предмети, които могат да се съдържат в кутията, е безкрайно. Преживяването е насочено към способността на децата да усещат, наблюдават и предават своите наблюдения. Те обсъждат брой, текстури, форми и размери. Развиват способността си да различават тактилно различните неща. Развиват способността си да различават тактилно различни неща.

Материали:

- брашно
- царевично брашно
- пуканки
- сол
- малки парчета стиропор
- изсушени листа
- разкъсване на вестник
- събиране на камъни
- жълъди
- клонове
- листа
- раковини
- пера

³³ Coughlin A.P., K.A. Hansen, D. Heller, R.K. Kaufmann, J. Rothschild Stolberg и K. Burk Walsh: Стъпка по стъпка: Програма за деца и семейства. Създаване на класни стаи, ориентирани към децата: 3–5 години. ISSA.

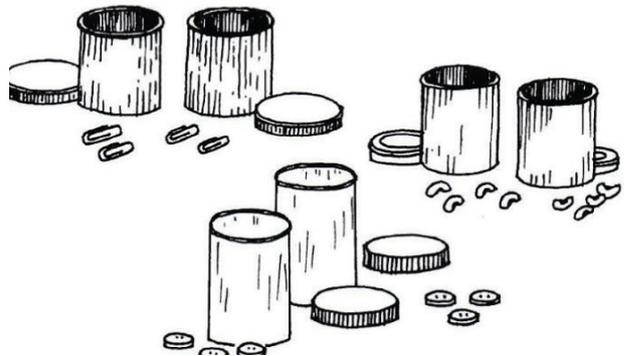
Подготовка:

1. Изрежете дупка с големината на ръка в средно голяма кутия.
2. Съберете по 2 от различни предмета: камъни, пера, жълъди, клонки на дървета, листа, черупки и др.

Дейност: Поставете 1 предмет в тайнствената кутия. Поставете между 2 и 5 предмета на масата така, че детето да ги вижда. Един от предметите трябва да е същият като този, който е в тайнствената кутия. Помолете детето да постави ръката си вътре в кутията и да познае кой от предметите на масата също е в кутията. Насърчете детето да погледне предмета на масата и да използва думи, свързани с текстурата, за да опише предмета в кутията.

Разширения и варианти:

- Вместо да поставяте един комплект предмети в полезрението на детето, поставете 2-5 предмета в тайнствената кутия. След това поставете един предмет от другия комплект пред кутията. Помолете детето да търси този предмет в тайнствената кутия.
- В малка група от 2 или 3 деца всяко дете бърка в кутията и описва един от предметите. Когато говори за описателните характеристики, учителят може да попита детето дали предметът е твърд или мек, грапав или гладък, студен или топъл. Децата се редуват да отгатват какъв е предметът въз основа на даденото описание. Насърчавайте използването на описателен език за разширяване на речниковия запас.

Музикални дейности**Музикални инструменти**³⁴**Звукови кутии****Материали:**

- копчета
- кламери за хартия
- семена
- малки пластмасови контейнери с капаци (празни кутии от филмови ленти или контейнери от витамини)

Подготовка:

- Във всеки от два еднакви контейнера поставете еднакъв брой копчета с еднакъв размер.
- Във всеки от два еднакви контейнера поставете еднакъв брой кламери с еднакъв размер.
- Поставете капачките на всички контейнери.

³⁴ *Ibid.*

Дейност: В малка група от трима души накарайте децата да се опитат да разклатят всяка от 6-те звукови кутии. Попитайте: „Всички кутии ли звучат еднакво?“ Може да открият, че някои звучат еднакво, а други не. След това ги помолете да се опитат да открият тези, които звучат еднакво. Когато децата подберат една двойка, помолете ги да опишат звуците. Също така попитайте какво според тях издават звуците.

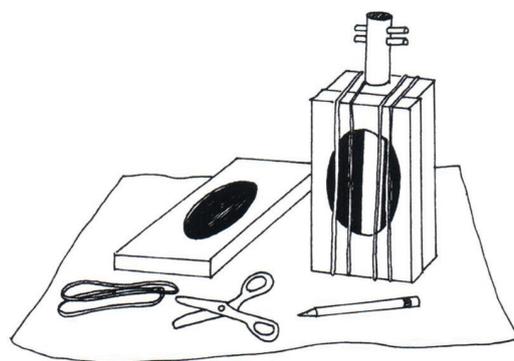
- Звуковите кутии могат да се използват за създаване на ритмични модели или за песен.

Кутия Банджо³⁵

Малките деца са естествени музиканти. Те могат да изработват и свирят на банджо с помощта на кутии и гумени ленти. Изработването на инструменти и свиренето на тях насърчава основното разбиране на детето за вибрациите, височината на звука и тона. Учителят провокира умения за критично мислене, като иска от децата да улавят по-високи и по-ниски тонове. Като се задават въпроси, обсъждат се и се сравняват звуците, децата откриват, че при по-късите ластиси звукът е по-висок, докато при по-дългите ластиси е по-нисък.

Материали:

- Кутия за обувки с капак
- Картонена тръба – по желание
- Големи ластиси
- Пръчици или моливи – по желание
- Ножици

Подготовка:

1. Направете заедно с родителите кутии за банджо за класа. Изрежете с ножица овален отвор в центъра на капака на кутията.
2. Поставете капака на кутията и опънете ластиси през отвора на кутията. Ластисите трябва да са на разстояние около 2,5 см един от друг.
3. По желание може да се добави дълга картонена тръба и моливи или пръчици.

Дейност: В малка група оставете всяко дете да изследва кутията банджо, като внимателно издърпва ластисите над отвора. Попитайте децата какво забелязват за звука, докато свирят на банджото. Издават ли всички ластиси едни и същи звуци? Могат ли да се направят някакви заключения относно различните звуци? Как може да се промени звукът?

Разширения и вариации:

- Помолете всяко дете да работи с другарче, за да открие тонове, които звучат еднакво и различно на техните кутии банджо.
- Създайте различни ритми, които децата да следват. Например: дрън, дрън, пауза, дрън, дрън пауза. Предложете им ритмите да бъдат модели от звуци. Накарайте децата да измислят свои собствени модели и да ги изсвирят един за друг.
- Изпейте песен, като акомпанирате на кутията банджо.

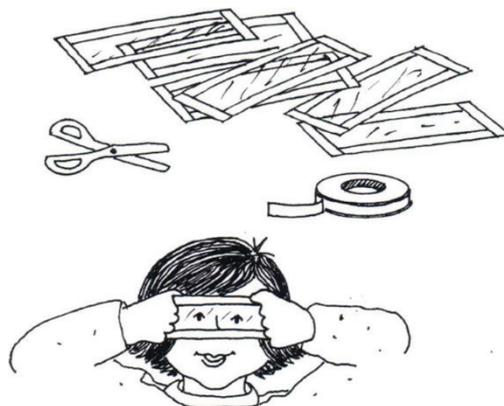
³⁵ *Ibid.*

Артистични дейности

Прозрачни ленти³⁶

Это занятие способствует развитию творческих способностей у детей и вызывает у них приятные чувства.

1. Съберете червени, сини и жълти целофанови или ацетатни ленти. Изрежете по 2 от всеки цвят на лентички с размери 12 cm x 5 cm.
2. Ако използвате ацетатни ленти, покрийте острият ръбове с тиксо.

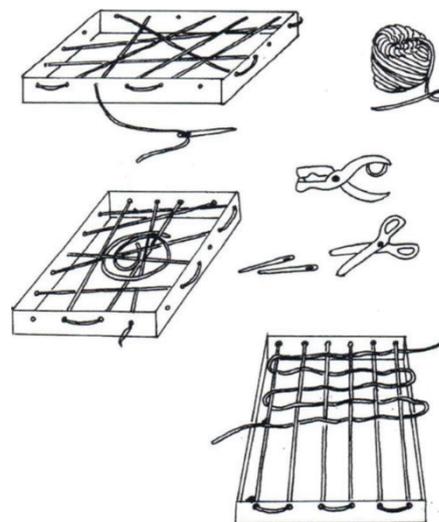

Дейност: Съберете заедно 4 деца. Дайте на всяко дете цветна лента. Нека всяко дете първо да гледа през цветната си лента, като я държи срещу светлината. Детето назовава нещо, което е със същия цвят като лентата – например, синьото е цветът на водата или небето. Децата се редуват едно след друго.

Групирайте по двойки деца с ленти с различни цветове. Всяко дете в двойката гледа през двете застъпващи се ленти, за да види какви нови цветове са се получили. Сега учителят дава на всяка двойка по още една лента така, че всяка двойка да има комплект от червено, синьо и жълто. Оставете децата да изследват и да разменят цветните ленти. Когато учителят забележи, че интересът намалява, извиква децата да се съберат. Тогава всяка двойка назовава получените цветове, както и нещо, което е с този цвят.

Разширения и вариации:

- Оставете децата да изрежат парчета целофан или ацетат и да направят собствени цветови комбинации. Могат да залепят парчетата ацетат, за да направят цветни прозорци.
- Насърчавайте децата да изразяват чувствата и впечатленията си, предизвикани от цветовете. Например, жълтото е цветът на слънцето и ме кара да се чувствам щастлив. Синьото е цветът на океана, а аз харесвам вълните в океана. Оранжевото е цветът на огъня и ме кара да се чувствам горещо.

Тъкане в кутия³⁷

Материали:

- капак на кутия (за предпочитане картонена)
- перфоратор
- разнообразие от цветни прежди
- пластмасова игла
- ножици

³⁶ Адаптирано от Coughlin и др.: Стъпка по стъпка: Програма за деца и семейства. Създаване на класни стаи, ориентирани към детето: 3–5 години. ISSA.

³⁷ *Ibid.*

Подготовка:

За да подготвите капака за тъкане, пробийте дупки по целия ръб на капака на кутията на разстояние около 1–2 см.

Дейност: 2 или 3 деца наблюдават какво правите: покажете им как да прекарат края на преждата през дупка и как да я завържат здраво (направете възела от вътрешната страна на капака на кутията). Вкарайте преждата през игла и оставете децата да я прокарат през капака на кутията, като я вкарват напред-назад в различни дупки. Може да започнат да се появяват шарки. Демонстрирайте как втората цветна прежда ще добави повече шарки и цветове към изтъканото. Трета цветна прежда може да се добави в средата, като се вплете с пръсти. Оставете децата да направят свои собствени модели.

За по-артистично изразяване в тъкането могат да се включат мъниста и пера.

Децата обичат да научат повече за тъкането. **Насърчавайте ги да питат членовете на семейството си за традициите в техните семейства и страни. Тъкат ли хората в страните им? Какви цветове използват? Какви са моделите? Помолете родителите и другите хора в центъра да демонстрират уменията си и да разкажат истории за тъкането от своята страна.**

Кукли от сенки и игра със сенки³⁸

За театър на сенките са ви нужни само бяло платно, който виси на шнур, и един или два източника на светлина (по възможност LED лампи) – и имате готов импровизиран театър на сенките! Въображението и играта нямат граници!

Създайте фигурите сами: От картон, хартия, вълна, парчета плат и рециклирани материали. Направете ги така, че да напомнят за съществуващи предмети, животни или хора или направете забавни и въображаеми герои.

Можете да използвате пръчка или клон и на него да залепите фигура.

Материали:

- плат (бял)
- шнур
- LED лампи
- картон
- вълна
- отпадъци
- опаковъчни материали
- клони
- лепило за дърво
- ножица

³⁸ От: Карти за творчески дейности, разработени в сътрудничество между Kinderkunst Zentrum Berlin, УНИЦЕФ и ISSA през 2016/17 г.

Съвети

Насладете се на следната игра и в същото време подобрете езиковите си умения. Разказвайте истории, като говорите, но и невербално.

Мотивирайте децата да използват различни други предмети от ежедневието като дървена лъжица, метличка и тенджери и да играят „Театъра на сенките“. Разкажете им как дървената лъжица изведнъж се появява като гигантско чудовище! Другите деца, които седят пред „Театъра на сенките“, трябва да се опитат да познаят кои предмети са скрити зад екрана. Можете също така да помолите децата и семействата да създадат герои от истории, приказки и митове от своите страни.

II. Подготовка и подкрепа на учителите в детските градини

Работата като учител в детска градина в бежански лагер може да е предизвикателство и да е съпроводена със стрес; в резултат на това са възможни значителни проблеми с набирането на учители и задържането им на работа.

През 2011 г. ISSA и DECET (Мрежа за обучение в областта на многообразието в ранното образование и грижи) разработиха документ „*Многообразие и социално включване*“: *Изследване на компетентностите за професионална практика в областта на образованието и грижите в ранна детска възраст*. Практици от различни държави предложиха набор от общи компетентности, които трябва да имат учителите в детските градини, за да могат да работят по-ефективно в изключително сложните, непредсказуеми и многообразни обстоятелства в днешния ни свят. Този документ може да ни помогне да насочим мисленето си при подготовката на обучението и непрекъснатото професионално развитие³⁹.

Ето защо е толкова важно учителите да бъдат добре подбрани, обучени и подкрепяни. Според Върховния комисариат за бежанците на ООН успешният подход към този въпрос изисква от тези, които разработват политиките, да се съсредоточат върху следните ключови елементи:

1. Добра оценка на потребността от учители и на нуждите на учителите.
2. Определяне на ясни политики за набиране на персонал, включително стандарти, на които да отговарят учителите.
3. Обучение и постоянна професионална подкрепа.
4. Мотивация – различни начини за мотивиране на учителите да останат.

За съжаление в много страни подборът на учителите не е приоритет, което може да има нежелани последици за децата и учителите.

Тази глава е насочена към оценката на нуждите на учителите, обучението и непрекъснатото професионално развитие. Приканваме тези, които разработват политиките, да вземат предвид и другите точки по-горе.

Когато бяха запитани относно основните способности и предпоставки за висококачествена практика и професионална ангажираност, практикуващите от различните страни посочиха следното:

- да си готов да приемеш многообразието в обществото и да зачиташ другите начини на съществуване
- да не съдиш
- отворено съзнание
- да проявяваш емпатия и разбиране
- да си гъвкав и приспособим
- да си чувствителен (осъзнаване на потребностите на децата и родителите) и отзивчиво (осъзнато действие)
- да подкрепяш чувството за принадлежност
- ентузиазъм: да си ангажиран и мотивиран
- творчески подход за намиране на алтернативни решения и подходи.

³⁹ За пълния текст на „Разнообразие и социално включване“: Изследване на компетентностите за професионална практика в ранното детство. Образование и грижи, вижте http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

Оценка на нуждите

Първоначалното обучение и дори обучението на работното място не подготвя достатъчно учителите в детските градини за това как да работят в условията на многообразие и да се грижат за уязвими деца и семейства. Когато им се наложи да направят това, те се чувстват притеснени, страхуват се и не са достатъчно уверени в своята компетентност. Често се чувстват изоставени и самотни, сякаш няма кой да им окаже подкрепа и да отговори на въпросите им.

В рамките на този проект анкетирахме около двадесет учители от детски градини, работещи с деца бежанци в лагери на континента и на егейските острови (или в различни видове лагери, включително центрове за прием и идентификация). Можете да видите резултатите в таблицата по-долу.

В това ръководство и в предложените дейности за обучение и непрекъснато професионално развитие сме се опитали да отговорим на споделените нужди.

По-добро
разбиране
на структурите,
в които се работи

- Разбиране за това как работи един център за прием и идентификация и в каква позиция се намира, както и възможностите за създаването на по-подходяща за децата обстановка
- Проблеми, свързани със сигурността и защитата на децата

По-добро
разбиране
на произхода
на децата
и семействата

- Информация относно културния произход на семействата
- Културни и религиозни специфики, свързани с отглеждането на децата
- Теми, които да се избягват, или към които да се подхожда със специално внимание заради културните различия
- Как да се представи родният език на различните деца

Психо-социална
подкрепа
за деца,
семейства
и учители

- По-добро разбиране на състоянието на деца и семейства, разпознаване на травмирани деца и предприемане на действия
- Различни способности за осигуряване на дейности на децата и семействата, които да намалят нивата им на стрес и да им помогнат да се справят с предизвикателствата
- Справяне с трудни проблеми
- Създаване на обгрижваща среда в детска градина в неподходяща за деца обстановка
- Подкрепа за учителите за справяне със стреса и трудните условия на работа

Практически
дейности

- Преодоляване на конфликти и предизвикателства в класната стая
- Дейности, които насърчават взаимодействие и комуникация с децата и родителите, като се използват различни езици: гръцки, английски и арабски
- Гъвкавост при следване на учебната програма
- Представяне на подходящи за деца бежанци учебни материали и дейности, които са подходящи за тях
- Повече забавни и релаксиращи дейности

Взаимна
подкрепа

- Създаване на платформа за взаимна подкрепа, на място за размяна на идеи и знания
- Достъп до примери за добри практики от други държави – достъп до иновативни програми и оригинални идеи, които вече са използвани успешно

Обучение

Продължителност и брой участници

Първоначалното обучение на учителите в детските градини трябва да е с продължителност два дни и половина, за предпочитане три. Максималният брой участници не трябва да надвишава тридесет души.

Подход на обучението

Необходимо е обучението да бъде балансирана комбинация от теоретични обяснения и практически дейности. По време на интерактивните сесии участниците трябва да учат едни от други, да се включат в упражнения за критично мислене и размисъл и да работят по двойки в малки и големи групи. Трябва да имат и възможност да участват в различни видове дейности, които по-късно да използват в работата си с деца.

Освен това по време на обучението е добре участниците да бъдат ангажирани в саморефлексия, като изследват своите ценности, убеждения, очаквания и нагласи към децата бежанци и техните семейства. Обучението трябва да осигурява безопасно пространство, в което учителите в детските градини да изразяват свободно своите чувства и нужди, както и да подобрява благосъстоянието им.

Обучението, което препоръчваме, се основава на експертните познания и опита на ISSA и партньорите им в работата с уязвими деца, включително деца бежанци, както и на различни ресурси, разработени от УНИЦЕФ, ISSA и германските и гръцките им партньори в областта на ранното детско развитие.

Цели на обучението:

1. Да се окаже подкрепа на учителите в детските градини във връзка с осигуряването на децата бежанци в детските градини на дейности и преживявания, които насърчават тяхното благосъстояние, развитие и обучение.
2. Да се повиши осведомеността сред учителите в детските градини за това, че малките деца бежанци се нуждаят от гостоприемна и подкрепяща среда, която да смекчи последиците от токсичния стрес и потенциално травматичните преживявания.
3. Да се повиши способността на учителите в детските градини за емпатия и културна чувствителност.
4. Да се предоставят на учителите в детските градини основни знания и умения, свързани с психосоциалната подкрепа.
5. Да се предоставят на специалистите знания и основни умения за работа с деца, които не говорят езика, на който се обучават.

Очаквани резултати:

След обучението учителите в детските градини ще придобият умения и знания, за да могат:

1. Да разбират по-добре нуждите на малките деца бежанци и техните семейства.
2. Да подобрят работата си с малки деца, като им предоставят стимулиращи и обогатяващи учебни преживявания в приветливи, безопасни и удобни за децата пространства.
3. Да създадат ежедневни и седмични планове за дейности, балансирани от гледна точка на развитието, за да се стимулират напредъкът и развитието на децата.
4. Да предоставят основна психосоциална подкрепа на децата и семействата им.

5. Да дават възможност на децата да усвоят нов език, като същевременно подкрепят семействата, които запазват първия им език; и
6. Да овластят децата и да повишат тяхната издръжливост и самочувствие.

Предложение за дневен ред

Обучение за учители в детски градини

Ден I	
Акцент върху: ЗАЩО	
Сесия I (90 мин.)	Откриване <ul style="list-style-type: none"> – Представяне на програмата (цели и задачи) – Принципи и ценности на предложения подход – Цели на обучението и очаквани резултати Взаимно опознаване <ul style="list-style-type: none"> – Представяне на участниците и споделяне на очакванията/ Включване на „Историята на моето име“ и изработване на книги и стенни плакати с имена – Създаване на система от приятелчета
Сесия II (90 мин.)	Създаване на гостоприемна и приобщаваща среда Създаване на усещане за общност Значение на взаимодействието между деца и възрастни
Сесия III (90 мин.)	Предоставяне на психо-социална подкрепа на деца и семейства
Сесия IV (90 мин.)	Игра <ul style="list-style-type: none"> – Значение на играта – Учене чрез игра – Оздравяване чрез игра
Ден II	
Акцент върху: КАКВО и КАК	
Сесия I (90 мин.)	Работа с деца и семейства, които не говорят гръцки език
Сесия II (90 мин.)	Използване на изкуството и творчеството в подкрепа на изучаването на нови езици и цялостното развитие
Сесия III (90 мин.)	Използване на изкуството и творчеството за изграждане на идентичност, самочувствие и самоуважение у децата
Сесия IV (90 мин.)	Значение на яснотата, рутинните действия и планирането Време за работа в кръг Управление на групата

Ден III	
Акцент върху : ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА и възможни РЕШЕНИЯ	
Сесия I (100 мин.)	<p>Специфични предизвикателства и ситуации при децата бежанци и мигранти и техните семейства, напр.:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Езикови бариери – Справяне със стреса при децата и семействата – Културни очаквания, свързани с ранното обучение – Загуба на мотивация и страх от раздяла – Мотивиране на родителите да включат децата си в детската градина – Проактивно справяне със стигмата и дискриминацията
Сесия II (90 мин.)	<ul style="list-style-type: none"> – Включване и подкрепа на семействата – Общуване с родителите – Дейности за включване и ангажиране на родителите
Сесия III (60 мин.)	<p>Заклучителна сесия</p> <ul style="list-style-type: none"> – Кръг от тревоги/ предотвратяване на прегарянето при учителите – Планиране на следващите стъпки – Оценка на обучението

Непрекъснато професионално развитие и подкрепа

- а) Създаване на **център за знания на уебсайта на Министерството на образованието и религиозните въпроси с материали за учителите в детските градини на гръцки и други подходящи езици**. В този център за знания има материали на гръцки език във формат за разпечатване, книги, примери за добри практики от различни държави, връзки към различни уебсайтове и др.

Полезные веб-сайты с различными материалами (в том числе на разных языках, таких как арабский, фарси, дари и т.д.):

- **ISSA** – Център за знания – <https://www.issa.nl/knowledge-hub>
- **Инициатива за бежанска травма** – <https://www.refugeetrauma.org/resources-1>
- **EADAP** – <https://www.eadap.gr/el/%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%cf%83%ce%b5%ce%bb%ce%af%ce%b4%ce%b1/>
- **Отглеждане на деца Австралия** – <https://raisingchildren.net.au/> и ресурси за родителите на различни езици – <https://raisingchildren.net.au/for-professionals/other-languages>
- **Moving Minds** – <https://movingmindsalliance.org/>

б) Менторска подкрепа

Добре известно от изследвания, че обучението не е достатъчно, за да се постигне устойчива промяна в практиката на учителите. Поради липсата на средства и географското разположение на лагерите е почти невъзможно да се осигури менторство на живо. Въпреки това следва да се провеждат онлайн срещи с обучители или определени ментори. Може да се организират индивидуални или групови срещи, като да се използват различни онлайн платформи (Zoom, GoToMeeting и др.). Разговорите по Skype също са вариант.

в) Текуща подкрепа от колеги/взаимна подкрепа

Педагозите научават повече, когато могат да се обръщат един към друг за съвети, идеи и помощ. Съвместната работа на преподавателите в екипи се разглежда като начин за подобряване на преподаването. Никога не е добре да се чувствате сами, особено когато поемате нови предизвикателства или опитвате нови неща. Когато чувства подкрепата на други колеги, у всеки може да се зародят нови идеи, мотивация, енергия и ангажираност. Така се намаляват стресът, чувството за изолация и отчаянието. Като споделят индивидуален опит, знания, практики и професионални ценности с другите, педагозите могат да станат по-уверени в работата си. Като питат другите за техните мнения, възгледи и опит и активно изслушват коментарите им, педагозите не само учат, но и стават по-близки като общност; общност, която работи заедно, за да подпомогне по най-добрия начин развитието и обучението на децата, с които се работи⁴⁰.

Дейността „**Създаване на система за подкрепа от колеги/приятели**“ може да е полезна: по време на обучението може да се създадат двойки учители, които работят в сходни условия и със сходни групи. Учителите могат да се подкрепят взаимно чрез Skype или телефонни разговори, Facebook или What'sApp групи. Това ще доведе до създаването на силни екипи от учители, които ще продължат да работят и да се обучават заедно по съвместен начин. Това ще намали и риска от прегаряне сред учителите.

г) Създаване на знания

Необходимо е да се изготвят различни материали с насоки и идеи, които да подпомагат работата на учителите и да ги вдъхновяват. Материалите може да се разработени от учители и други експерти. Най-важното е професионалистите в тази област да имат различни възможности, които да им помогнат да обогатят работата си и да допринесат за благополучието на децата.

Заклучителни бележки

По време на завършването на този наръчник се случиха много неприятни събития: броят на децата бежанци, пристигащи в Гърция, Испания, Малта, Италия и Кипър, се увеличи със 7% през 2019 г.⁴¹; лагерите на островите продължаваха да са препълнени, а детските градини бяха затворени. Пандемията COVID-19 доведе до още по-неблагоприятни условия на живот за семействата на бежанците и малките им деца, които се оказаха изолирани, стресирани и обзети от притеснения и тъга. В началото на март груповите дейности, включително образователни и социални проекти, бяха спрени в цяла Гърция, като ограниченията се засилваха с напредването на месеца. В лагерите всички неправителствени организации, които доставяха основни услуги като храна или медицински консумативи, трябваше внезапно да спрат дейността си, а много от международните им доброволци се завърнаха по домовете си⁴².

Надяваме се, че този наръчник ще бъде в помощ и подкрепа на работата с деца бежанци и техните семейства в лагерите и детските градини, както и на други места, като бъде извор на вдъхновение и нови идеи за учителите в детските градини и неправителствените организации и като им помага да осъзнаят огромното значение на това, което правят. Подкрепата за уязвимите деца е наше задължение и трудните обстоятелства не бива да ни спират. Трябва да използваме въображението си и всички инструменти, с които разполагаме, за да достигнем до децата и да им предоставим възможности за игра и обучение.

Искаме да изразим благодарността си към всички учители, ръководители, координатори и други възрастни, които се грижат за децата и тяхното благополучие, за всичко, което правят, за да създават безопасни, вдъхновяващи и подкрепящи условия за развитието и благоденствието на всяко дете.

⁴⁰ ПЪТИЩА КЪМ КАЧЕСТВОТО | Укрепване на професионализма в системите за образование и грижи в ранна детска възраст, стр. 14.

⁴¹ <https://www.unicef.org/eca/emergencies/latest-statistics-and-graphics-refugee-and-migrant-children>

⁴² https://static1.squarespace.com/static/577646af893fc0b5001fbf21/t/5ef0bb675598594c56fcad77/1592835023114/2020-06_RTI_COVID19_REFUGEEESGR.pdf

Справочна литература

Център за развиващото се дете, Харвардски университет. *Токсичен стрес*.

- <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

Център за развиващото се дете, Харвардски университет. *Устойчивост*

- <https://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/resilience/>

Coughlin и др: Стъпка по стъпка: Програма за деца и семейства. Създаване на класни стаи, ориентирани към детето: 3–5 години. ISSA

Coughlin A.P., K.A. Hansen, D. Heller, R.K. Kaufmann, J. Rothschild Stolberg и K. Burk Walsh: Стъпка по стъпка: Програма за деца и семейства. Създаване на класни стаи, ориентирани към децата: 3–5 години. ISSA

Демократична класна стая, ориентирана към детето (2019). Публикация, подкрепена от фондация „Отворено общество“ и разпространявана от Международната асоциация „Стъпка по стъпка“ (ISSA)

Dow, C. (2010). *Малките деца и движението: силата на творческия танц*. Малките деца. Национална асоциация за обучение на малки деца.

- <https://www.naeyc.org/tyc/files/tyc/file/V6N1/Dow2010.pdf>

Diaz, J., O. Prewitt и A. Dayal. *Усещане за място: Модел за програми за психосоциална подкрепа в общността*. Австралийско списание за проучвания в областта на бедствията и травмите. Vol. 2008-1.

- https://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/2008-1/prewitt_diaz.htm

Fagerholm, K. и R. Verheul (2016). *Безопасността и основните права са застрашени за децата в движение: Призив към ЕС и европейските държави да прилагат перспектива за правата на детето при приемането на деца мигранти*. Работна група на ЕНОК „Децата в движение“.

- <https://www.dekinderombudsman.nl/system/files/inline/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightsatstakeforchildrenonthemove%20%282%29.pdf>

ISSA/DECET (2011). *Разнообразие и социално включване: Изследване на компетентностите за професионална практика в ранното детство. Образование и грижи*

- http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

Park, M. и C. Katsiaficas (2019). *Смекчаване на последиците от травмата сред малките деца на имигранти и бежанци: Ролята на програмите за ранно детство*. Вашингтон, окръг Колумбия: Институт по имиграционна политика.

- <https://www.migrationpolicy.org/research/mitigating-effects-trauma-youngchildren-immigrants-refugees>.

Park, M., C. Katsiaficas и M. McHugh (2018). *Отговаряне на нуждите от ОГРДВ на децата на Бежанците и търсещите убежище в Европа и Северна Америка*. Вашингтон, окръг Колумбия: Институт по имиграционна политика.

- <https://www.migrationpolicy.org/research/responding-ecesc-needs-childrenrefugees-asylum-seekers-europe-north-america>

Ratey, J. (2008). SPARK: Новата революционна наука за упражненията и мозъка. Ню Йорк: Little, Brown.

Инициатива „Травмата при бежанците“ (2020). ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА COVID-19 ВЪРХУ БЕЖАНЦИТЕ В ГЪРЦИЯ. Значенията на пространствата в центровете за ранно детско развитие: литературен обзор, проект EDUCAS, 2019 г.

- <https://www.issa.nl/content/meanings-spaces-ecec-centres-literature-review>

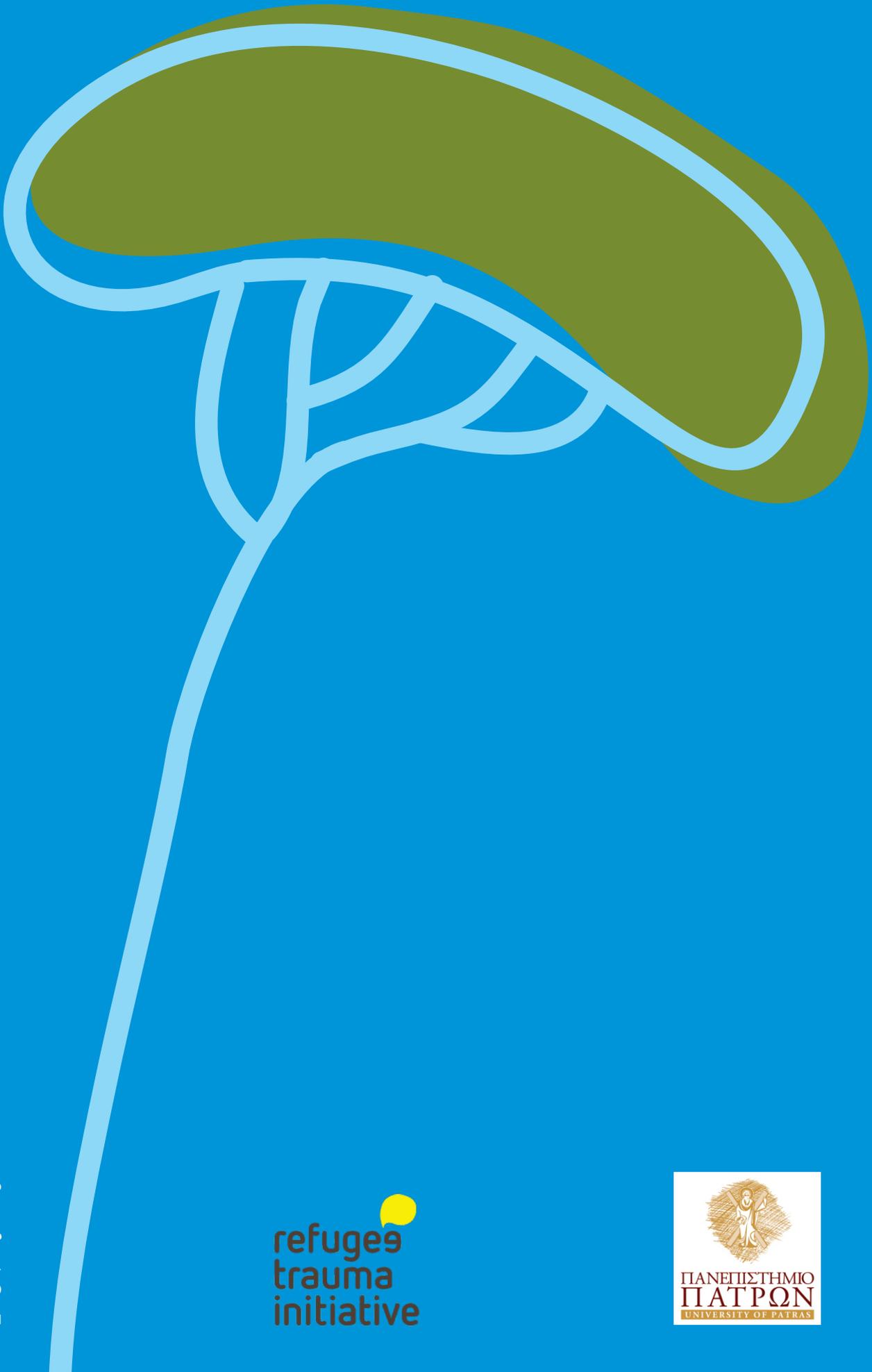
Tankersley, D., S. Brajkovic, S. Handzar, R. Rimkiene, R. Sabaliauskiene, Z. Trikić и T. Vonta (2010). Прилагане на знанията в практиката: Наръчник за преподаватели по принципите на ISSA за качествена педагогика. Нидерландия: Международна асоциация „Стъпка по стъпка“.

Tankersley, D. и M. Ionescu (координатор) (2015). ROADS TO QUALITY I Укрепване на професионализма в системите за образование и грижи в ранна детска възраст. Нидерландия: Международна асоциация „Стъпка по стъпка“.

- https://www.issa.nl/sites/default/files/pdf/Publications/quality/ISSA-Roads_to_Quality.pdf

Trikić, Z. и M. Ionescu (Ed.) (2012). Изграждане на възможности от самото начало на ранното детство, Ръководство за учители за добри практики в приобщаващите услуги за ранно детство, Ромски образователен фонд.

- <http://ftp.issa.nl/sites/default/files/AGS%20Good%20Practice%20Guide.pdf>

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

refugees
trauma
initiative

